

Reinterpretacija rimske muške odjevne kompozicije po rimskoj skulpturi Augustusa iz Prima Porta (20. pr. Kr.)

Gaunt, Emma Stephanie

Master's thesis / Diplomski rad

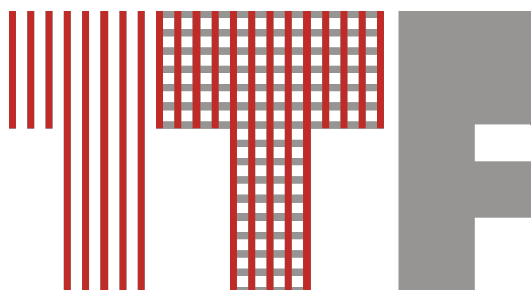
2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Textile Technology / Sveučilište u Zagrebu, Tekstilno-tehnološki fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:201:172288>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-27**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Textile Technology University of Zagreb - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Tekstilno-tehnološki fakultet
Zavod za dizajn tekstila i odjeće

Emma Stephanie Gaunt

**REINTERPRETACIJA RIMSKE MUŠKE ODJEVNE KOMPOZICIJE PO RIMSKOJ
SKULPTURI AUGUSTUSA IZ PRIMA PORTA (20. PR. KR.)**

Diplomski rad

Zagreb, rujan 2021.

Sveučilište u Zagrebu
Tekstilno-tehnološki fakultet
Zavod za dizajn tekstila i odjeće

Emma Stephanie Gaunt

**REINTERPRETACIJA RIMSKE MUŠKE ODJEVNE KOMPOZICIJE PO RIMSKOJ
SKULPTURI AUGUSTUSA IZ PRIMA PORTA (20. PR. KR.)**

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Katarina Nina Simončič, izv. prof.

Zagreb, rujan 2021.

PODATCI O AUTORU

Ime i prezime: Emma Stephanie Gaunt

Datum i mjesto rođenja: 1. veljače, 1998.

Studijske grupe i godina upisa: Tekstilni i modni dizajn, smjer kostimografija, akademska godina: 2019./2020.

Lokalni matični broj studenta: 0117228068

PODATCI O RADU

Naslov rada na hrvatskome jeziku: REINTERPRETACIJA RIMSKE MUŠKE ODJEVNE KOMPOZICIJE PO RIMSKOJ SKULPTURI AUGUSTUSA IZ PRIMA PORTA (20. PR. KR.)

Naslov rada na engleskome jeziku: REINTERPRETATION OF ROMAN MEN'S GARMENT COMPOSITION ACCORDING TO THE ROMAN SCULPTURE OF AUGUSTUS OF PRIMA PORT (20th BC)

Broj stranica: 61

Broj priloga:

Datum predaje rada: Danijela Pauković, prof.

Sastav povjerenstva koje je rad ocijenilo i pred kojim je rad obranjen:

1. dr.sc. Irena Šabarić, doc., predsjednica
2. dr. sc. Ivana Salopek, izv. prof., članica
3. dr. sc. Katarina Nina Simončič, izv. prof.
4. dr. sc. Marin Sovar, doc. art., zamjenik članice

Datum obrane rada:

Broj ECTS bodova:

Ocjena:

Potpis članova povjerenstva:

1. dr.sc. Irena Šabarić, doc., predsjednica
2. dr. sc. Ivana Salopek, izv. prof., članica
3. dr. sc. Katarina Nina Simončič, izv.prof.
4. dr.sc. Marin Sovar, doc. art., zamjenik članice

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOGA RADA

Ovim potvrđujem da sam osobno napisala diplomski rad pod naslovom

**REINTERPETACIJA RIMSKE MUŠKE ODJEVNE KOMPOZICIJE PO RIMSKOJ
SKULPTURI AUGUSTUSA IZ PRIMA PORTA (20. PR. KR.)**

i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, podatci ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni članci i sl.) u radu su jasno označeni kao takvi te su navedeni u popisu literature.

Emma Stephanie Gaunt

(ime i prezime studenta)

(potpis)

Zagreb, _____

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
1.1 DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA	5
2. LIKOVNA I ODJEVNA ANALIZA SKULPTURE AUGUSTUSA IZ PRIMA PORTA (20. PR. KR.).....	11
3. EKSPERIMENT.....	44
4. ZAKLJUČAK.....	55
5. LITERATURA.....	56

SAŽETAK

Kao tema diplomskog rada analizirana je odjevna kompozicija sa skulpture *Augustusa od Prima Porta* iz 20. godine prije Krista. Cilj rada je pomoću metode praktične opservacije i likovno-umjetničke analize pokušati rekonstruirati povijesnu odjevnu formu. U uvodu se predstavljaju način i koraci kroz koje je opisana metoda istraživanja. Također je predstavljeno rimsko razdoblje u vrijeme vladavine cara Augusta. Rad sadrži drugi dio u kojem su opisana dosadašnja istraživanja te pomoću tog dijela dobivamo uvid o korištenoj literaturi, artefaktima, terminima prilikom istraživanja. Postavljeno je istraživačko pitanje pomoću kojeg je rad usmjeren. Pitanje je najviše usmjereno prema vrsti materijala. U likovno-odjevnoj analizi portreta *Augustusa od Prima Porta* analiza je potkrijepljena analognim odjevnim primjerima u kiparstvu, drevnim tekstovima, odjevnim i tekstilnim artefaktima te autorima koji su se bavili istim ili sličnim pitanjem. Treći dio rada sastoji se od faze rekonstrukcije odjevnog predmeta, s krojevima, kratkim opisom izrade i opisom materijala te fotografijama gotove rekonstrukcije.

KLJUČNE RIJEČI: Rimska kultura, rimska skulptura, *lorica*, Augustus

ABSTRACT

The theme of the master's degree is the clothing composition from the sculpture of Augustus by Prima Porto from the 20 BC. The aim of this paper is to try to reconstruct the historical clothing using the methods of practical observation and art analysis. The introduction presents the way and steps through which the research method is described. The Roman period during the reign of Emperor Augustus is also presented. The paper contains the second part in which the previous research is described and with this part we get an insight into the used literature, artifacts and terms during the research. A research question was asked by which the work was directed. The question is mostly focused on the type of material. In the visual-clothing analysis of the portrait of Augustus by Prima Porto, the analysis is supported by analogous clothing examples in sculpture, ancient texts, clothing and textile artifacts, and authors who dealt with the same or similar issues. The third part of the paper consists of the reconstruction phase of the garment, with patterns, a brief description of the production and description of the material, and photographs of the finished reconstruction.

KEY WORDS: Roman culture, Roman sculpture, lorica, Augustus

1. UVOD

U ovom diplomskom radu tema je pokušaj odjevne reinterpretacije odjeće skulpture *Augustus od Prima Porta*. Na temelju vlastitog odabira povijesnog portreta, u ovom slučaju skulpture, polazište istraživanja je prsni oklop, odnosno maskularna kirasa, i odjevni predmet koji je prikazan ispod kirase, tzv. lat. *thoracomacus/subarmalis*¹. Skulptura je nastala 20-ih godina pr. Kr. što je početno vremensko polazište za istraživanje oblika i forme kirasa i obručnih oklopa iz tog doba za vrijeme Augustove vladavine 27. pr. Kr. –14. po. Kr. Izgled kirasa je kroz ovaj rad analiziran primjerima srodnih odjevnih oblika iz drugih ranijih kultura poput mikenske civilizacije, samnitskog naroda, razdoblja Aleksandra Velikoga pa sve do rimskoga doba.

Kasna Rimska Republika za Augusta je predstavljala geopolitički entitet koji je izgubio moralni kompas. 31. g. pr. Kr. August je sa sobom donio niz ideja o tome kako moralni društveni značaj i pokrajine na tradicionalan način treba ponovno predstaviti u Rimu. Time je stvorio programe koji su bili upućeni na vraćanje tradicionalne hrane, zabave, mira i morala u Rim (Zanker 1998, 1-2). Na početku Augustove vladavine elita nije bila sigurna u njegovu sposobnost ispravljanja moralnog kompasa rimske države. August je prvi stvorio plan ozdravljenja i obnove Rima i provincija koji bi pomogli vratiti mir i prosperitet Rimljanima. Planovi su bili stvoreni da bi obnovili vjeru, običaje i čast ljudi. Ta tradicionalna i u osnovi imperativna pitanja za Rim i provincije bila su ojačana javnim programima za arhitekturu i umjetnost. Arhitektura, reljefi, slobodnostojeće skulpture, odnosno skulpture bez oslonca, unutarnji ukrasi i odjeća predstavili su ovaj novi vizualni rječnik koji je financirao car, država i bogati pokrajinski vođe (Zanker 1998, 101). Stvaranje ovog novog vizualnog programa obuhvaćalo je širinu Augustove vladavine. Ključne poruke koje su ove slike prenijele bile su poruke pobožnosti i osjećaja moralne časti (Zanker 1998, 101).

Počevši od 29. do 28. g. pr. Kr., August je donio zakone koji se tiču javnih i privatnih pitanja moralnosti. Ovaj prvi skup zakona bavio se pobožnošću. Iako u početku nisu bili uspješni, August je nastavio s donošenjem novih zakona u pogledu morala ponovno u 18. g. pr. Kr. kada su zakoni usmjereni prema pitanju braka doneseni i uspješno provedeni. Tijekom svoje vladavine August je i dalje provodio svoj princip o stvaranju dodatnih zakona o moralu. Prema Svetoniju u 89. poglavlju u biografiji Augusta u *Dvanaest cezara* navodi se da se August poslužio “drevnim” izvorima kao temeljima za provođenje koje predstavlja moralno ponašanje

¹ Lat. *thoracomacus* - Podstavljeni odjevni predmet, izrađen od kože i drugih organskih materijala, koristi se kao zaštitni oklop ili donji odjevni predmet za oklop.

da bi pokušali navesti rimske građane na važnost vođenja moralnog života za stvaranje moćnog i zdravog carstva. Kao car, portretirao je ponašanje svoje supruge Livije da bi građani shvatili da trebaju živjeti onako kako on zapravo živi, a ne samo kako je on odredio (Zanker 1998, 157-9). Pisani zapisi Augustovih mandata o moralu su slabi, a oni o moralu u pogledu odabira odjeće nisu iznimka.

Istraživanje ima nekoliko dijelova. Jedan od njih jest likovno-umjetnička analiza portreta, s naglaskom na odjevne predmete. Prilikom promatranja povijesnog portreta uočene su raznolikosti u formi, vrsti površine, odnosno teksturi tkanine ili materijala. Također se postavlja pitanje afirmira li odjevni predmet ili, s druge strane, negira tijelo i njegove sastavnice. Pomoću tih smjernica opisane su analize koje se sastoje od istraživanja povijesnih izvora vezanih za odjevenu formu, modne terminologije, datacije odjeće, smještaj odjevnog predmeta u kulturno-povijesno razdoblje, izrade tehničkog crteža, konstrukcije i modeliranje kroja, odabir tkanine ili materijala, te bojila za materijal, krojenje, šivanje i fotografiranje realiziranog predmeta. Naglasak je bio na značenju projektnog ili tehničkog opisa skulpture, odjevnih predmeta koji su prikazani na skulpturi te odjevnih predmeta koji su njihove preteče iz starijih kultura i prijašnjih razdoblja. Rezultat istraživanja krajnji je proizvod pokušaja odjevne reinterpretacije i odjevni predmet koji je nastao pomoću rada primjenom istraženih tehnika.

U 2. i 3. semestru slušanja obveznih kolegija na diplomskom studiju, smjer kostimografija na Tekstilno-tehnološkom fakultetu obrađuju se kolegiji *Povijest odijevanja II* i *Povijest odijevanja III*. Unutar nastavnog plana kolegija analiziraju se replike i kostimi, objašnjava se stručna terminologija, uči se o stilskim i tehnološkim karakteristikama odjevne mode kroz razna povijesna razdoblja, dok se od studenata očekuje kritičko ispitivanje rekonstrukcije odjevnih formi te analiza znanstvenog postupka. Stručna literatura kolegija je e-udžbenik autorice Katarine Nine Simončić (2020) *Od replike povijesne odjeće do kostima*. Udžbenik sadrži autorska poglavlja, napisana na temelju opažanja samih autora s obzirom na njihovo stručno usmjerenje, koje pruža jedinstven pogled u vezi s primjenom obilježja povijesne odjeće u raznim znanstvenim i umjetničkim te stranim područjima. Najveći fokus u udžbeniku jest na polazištu i tehničkim značajkama rekonstrukcije, oblicima i metodama reinterpretacije i realizacije primjene novih tehnologija u svijetu.

Tijekom istraživanja rekonstrukcije kroja istražena su četiri termina ključna za ovaj rad: kostim, replika ili kopija, rekonstrukcija i reinterpretacija. Termin kostim (franc. *costume*, tal. *costume*: običaj, navada) koristi se za odjeću koju glumac nosi u kazalištu ili na filmu i odnosi se najčešće na odjeću karakterističnu za određeno stilsko razdoblje ili za određenu skupinu ljudi.

Obnova ili ponovna uspostava nečega što je uništeno ili oštećeno naziva se rekonstrukcija. Ona podrazumijeva prikaz i definiranje nekadašnjeg izgleda ili slijeda povijesnih činjenica i zbivanja na temelju otkrivenih ostataka, svjedočanstava, prisjećanja, portreta i sl. Za izradu replike ili kopije odjernih predmeta određenog povijesnog ili stilskog razdoblja, za konačnu rekonstrukciju treba uzeti u obzir sve važne pretpostavke. Replika ili kopija je autorsko djelo koje je umjetnik opet izveo prema vlastitom originalu. U području povijesti replika ili kopija je uvjerljiva odjevna rekonstrukcija po pripadajućem odjevnom artefaktu ili portretu uz pomoć arhivskih i drugih postojećih povijesnih izvora. U muzejima su replike ili kopije izrađivale krojačice uz dosljedne napatke kustosa ili povjesničara odijevanja, odnosno koordinatora modnih arhivalija. Krojači se prilikom izrade najčešće osvrću na ispravnu, detaljnu odjevnu formu, odnosno konstrukciju povijesnog stila, dok teže predočuju intenzitet boja povijesnih tkanina i tehniku izrade. Zbog tog primjera naziv se precizira kao reinterpretacija povijesne odjeće ili ponovna interpretacija. Pojmovi su objašnjeni (lat. *interpretation*: tumačenje, objašnjenje) u kazališnoj izvedbi djela da to jesu načini na koje npr. glumci ili redatelji ostvaruju ulogu ili scensko djelo pomoću glazbe na način da se pomoću notnih zapisa skladbi zvukovni oblici pretvaraju u oblik neke pojave, odnosno njezino redefiniranje u neofaktorni oblik, u tjelesni ili vizualni oblik, npr. scenski pokret ili određeni modni stil (Simončić, 2020: 14-16)².

Artefakti opstaju u arheološkom zapisu, na neki su način pronađeni, a zatim ih proučavamo. Nažalost, okolnosti u kojima su ti predmeti deponirani i sastavni dio tog zapisa mogu uvelike utjecati na njihovo tumačenje, pa je važno da, kao i s reprezentativnim dokazima, učenik vojne opreme bude svjestan snage, slabosti i zamke arheoloških dokaza. U današnje vrijeme artefakti imaju svoju točnu lokaciju u tri dimenzije, zajedno s naslagama u kojima su počivali, što omogućuje znanstveniku da se poziva na dokaze o datiranju, poput keramike ili kovanica, koji su možda bili povezani s tim. Najčešći problem s kojim se susreću proučavatelji rimske vojne opreme jest loša kvaliteta ili čak potpuni nedostatak objavljivanja većeg dijela arheoloških dokaza (Bishop, Coulston, 2006: 23).

Rezultat interpretacije odjernih predmeta je reinterpretacija odjevne kompozicije. Istražuju se oblici i termini pojedinih verzija kirasa³. Diplomski rad također pobliže istražuje razlike između formi kirasa pod nazivima *lorica*⁴. Istražene su i opisane razlike u pojavnom i

² URL: <https://www.bib.irb.hr/1103713>

³ Eng. *cuirass* (franc. *cuirass*, lat. *coriaceus*) - oklop za torzo

⁴ Lat. *lorica* - potječe iz antike i znamo da su ga Rimljani koristili općenito za oklop za tijelo, terminu *lorica* Rimljani su pridruživali specifičnije nazive za određene vrste oklopa.

pojmovnom obliku kod formi koje se navode pod pojmom *lorica*. Ovaj diplomski rad ima fokus na klasifikaciji različitih oblika koji se podrazumijevaju pod pojmom *lorica*.

1.1 DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA

Prilikom istraživanja o odjevnom predmetu otkriveni su mnogobrojni autori i tekstovi, kao i artefakati i druge skulpture i umjetnička djela. Istraženi su mnogi termini u različitoj literaturi te su nam ti termini ključni kod likovne i odjevne analize skulpture. Odabrani su najčešće spomenuti termini koji se koriste kroz diplomski rad te su navedeni i opisani. Jedan od najčešćih termina jest *lorica* te se uz ovaj izraz pridružuje specifičniji naziv.

Lewisa & Short (1879) pomoću svojeg rječnika *A Latin Dictionary* daju uvid u korištene termine prilikom referiranja na termin *lorica*. Lat. *lorica* potječe iz antike i znamo da su ga Rimljani koristili općenito za oklop za tijelo. Terminu *lorica* Rimljani su pridruživali specifičnije nazive za određene vrste oklopa.

Lat. *lorica mascula* - u slučaju ovog naziva čini se da se suvremena latinska fraza *lorica musculata* ne koristi među znanstvenicima, ali se često pojavljuje na internetskim stranicama koje prikazuju rekonstrukciju. Riječ *musculus* (niti bilo koji glagol iz kojeg bi ona mogla poteći) ne postoji u klasičnom latinskom jeziku, ni u Oxfordskom latinskom rječniku, niti u kasnoj antici, ni u latinskom rječniku Lewisa & Short (1879), koji uključuje čak i patrističke pisce ranokršćanskog doba.

*Collins English Dictionary*⁵ u svom mrežnom izdanju navodi *Webster's New World College Dictionary*, 4th edition (2010) prilikom opisivanja riječi *cuirass*⁶.

Nadalje, It. *lorica anatomica*⁷, autor Robinson (1975) koristi ovaj termin u svojem radu *The Armour of Imperial Rome* kojim je klasificirao raspoloživi korpus vojne opreme iz carskih razdoblja, no on nije uspio identificirati nijednu rimsku mišićnu kirasu. Vjerovao je da su svi arhivi mišićnih kirasa ili etruščanskog ili helenističkog porijekla (Robinson: 1975: 147).

Još jedan rad autora Robinsona (1974) korišten je u diplomskom radu. U svojim studijama *Problems in reconstructing Roman armour*, *Roman Frontier Studies* pri opisivanju praktičnosti maskularnih kirasa koristi se djelom rimskoga pisca i znanstvenika Plinija Starijeg. Koristeći se njegovim djelom *Poznavanje prirode* (lat. *Naturalis historia*) navodi Plinijev opis nepraktičnosti kožnih oklopa. Autorica Cromm (2000) u svojoj knjizi *Roman clothing and fashion* također se koristi djelom *Poznavanje prirode* Plinija Starijeg te pomoću njegovih zapisa u svojoj knjizi omogućava nam bolje razumijevanje materijala i slikarskih tehnika te metoda rimskog doba.

⁵ URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/cuirass>

⁶ Eng. *cuirass* (franc. *cuirasse*, lat. *coriaceus*) - kirasa

⁷ It. *lorica anatomica* - mišićna kirasa

Charles (2004) za *L'Antiquité Classique* časopis u svom članku *Imperial Cuirasses in Latin Verse: From Augustus to the Fall of the West* opisuje kako je oprema koju su nosili car i njegovi časnici relativno zanemarena kroz zapise u usporedbi s vojnom opremom. Charles u svom članku pokušava analizirati način na koji su figure prsnih oklopa prikazane u latinskim stihovima. Svojim radom pokušava pružiti zapis ideja, a ne činjenica te sintezu onoga što bi se moglo prikupiti sa stranica pisaca koji su korišteni za studije rimske vojne opreme. Koristeći se radom proznih pisaca kao što su Tacit, Svetonije, Amijan Marcelin i *scriptores historia Augusta* (što ćemo pretpostaviti da je djelo jednog autora, kako to sadašnje stanje učenja kaže), također napominje kako su malo pažnje pridavali zapisivanju o carskim kirasama. U svakom slučaju, nekoliko referenci rimskih povjesničara koji opisuju carev odlazak u bitku rijetko daju naznake vrste kirasa koje su nosili njihovi carski podanici.

Lat. *lorica ferrea* prema Charles (2004: 128) navodi kako Tacit u svojoj povijesti *Historiae* u II. 11. 3 sadrži najdetaljniji opis carske kirase, Otho nosi *lorica ferrea*. To nam malo opisuje, osim što nam daje informaciju da je navedena kirasa bila izrađena od željeza. Još jedan izraz koji Charles koristi jest lat. *lorica hamata* (Leasurs, 1994, prema Charles, 2004: 133) što je zapravo karičasti oklop. Karičasti oklop se u antici u vojničkom slengu nazivao i *gallica*.

Bishop, & Coulston (2006) u svojoj knjizi *Roman Military Equipment, From the Punic Wars To The Fall of Rome* služe se mnoštvom dokaza iz cijelog Rimskog Carstva. Kako bi nam predočili kakav je raspon opreme bio dostupan u bilo kojem trenutku, kako bi izgledala i kako bi funkcionirala, koristili su se sve od iskopanih primjeraka kao i slikovnih i dokumentiranih izvora. Ispitivali su kako su određeni dijelovi usvojeni od rimskih neprijatelja i prilagođeni određenim uvjetima rata koji su prevladavali u različitim dijelovima Carstva. Oni također detaljno istražuju tehnologiju vojne opreme i sredstva pomoću kojih je proizvedena te raspravljaju o širim pitanjima poput statusa vojnika u rimskom društvu. Posebno pripremljene ilustracije i tekst u potpunosti su revidirani za drugo izdanje ovog detaljnog i autoritativnog priručnika, što je u skladu s najnovijim istraživanjima. Ilustrira se svaki element opreme rimskog vojnika, od kacige do čizama, njegovih oznaka, oruđa i oružja. Pomoću ove knjige raspoznajemo razlike između prsnih oklopa koji su se koristili za vrijeme vladavine Augusta. U knjizi su detaljno opisane razlike između *lorica segmentatae* Kalkriese tipa i Corbridge tipa pomoću kojih dobivamo bolji uvid o vrstama šarki koje su se koristile na oklopima za vrijeme Augustove vladavine. Ovi autori također u svojoj knjizi koriste djelo *Poznavanje prirode* Plinija Starijeg kao izvor kod razumijevanja materijala. Izvor koji kroz knjigu često koriste za opisivanje odjevnih oblika je Trajanov stup. U knjizi nam je otriven termin lat.

thoracomacus/subarmalis (Allason-Jones; Bishop, 1988: 102 prema Bishop, Coulston, 2006: 98) koja je opisana kao tunika koja se nosi ispod oklopa.

Travis H., Travis J. (2012) H. Travis, pored preko 20 godina iskustva kao arheolog, te preko 10 godina rada na obnovi artefakata iz rimskog doba i J. Travis koji je na sveučilištu Liverpool magistrirao i doktorirao iz rimske arheologije, te kao arheolog koji ima preko 30 godina iskustva, zajedno u svojoj knjizi *Roman body armour* koriste drevne tekstove, skulpturalne dokaze, arheološke dokaze i priloge kako bi nadogradili rad prethodnih povjesničara. Rezultat je vrlo detaljna analiza konstrukcije, montaže i uporabe glavnih tipova rimskog oklopa, *lorica hamata*⁸ i *lorica squamata*⁹ (razmjera), *lorica segmentata*¹⁰ (segmentirane metalne ploče) i maskularna *cuirass*. Osim toga, započeli su sa stvaranjem *loricae segmentatae* kako bi testirali pretpostavljene drevne metode i istražili zamjene. Travis izdvaja potencijalno dva stila maskularne kirase. Helenistički tip visokog struka i bogate dekoracije kombiniran je s dvostrukom suknjom pteriga, a navodi da ga na Trajanovom stupu nose svi časnici. Drugi tip je republikanski, defenzivnijih je karakteristika, spušta se do kukova te je dodatno produljen preko abdomena. Izraz lat. *lorica squamata* (Travis H., Travis J. 2012) opisuju kao ljuskasti oklop. Iz ove knjige preuzete su ilustracije da bi nam bilo lakše shvatiti izgled i funkciju određenih oklopa.

G. Aldrete, A. Aldrete, Bartell (2013) u knjizi *Reconstructing Ancient Linen Body Armor – Unraveling the Linethorax Mystery* dodaje ovaj korpus rada, koristeći fizička i empirijska istraživanja kako bi se ispitao dobro dokumentirani, ali malo razumljivi predmet drevnog obrambenog oklopa. Pristup knjige je relativno jednostavan. Ulazi u srž konstrukcije, upotrebe i funkcionalnosti drevnih oklopa izrađenih od materijala koji nisu metali, a posebno oklopa izrađenog od platna (zvanog ili *linotoraks*¹¹ ili jednostavno *toraks*¹² platna “od Grka”, i oklop tipa IV “od Jarve i autora”). Ovo djelo pruža nam teorije i ideju oklopa načinjenog od slojeva lana. U svojoj knjizi koriste izraz lat. *pteryges*¹³ (G. Aldrete, A. Aldrete, Bartell, 2013: 15) kojom opisuju zaštitu za prepone i ramena sačinjena od traka.

Freeman (2014) u svojoj knjizi *Egypt, Greece, and Rome: Civilizations of the Ancient Mediterranean* istražuje vezu kultura na cijelom Sredozemlju i istražuje načine na koje te kulture tih civilizacija i dalje utječu na život danas. Počevši s nastankom najstarije egipatske

⁸ Lat. *lorica hamata* - karičasti okop

⁹ Lat. *lorica squamata* - ljuskasti oklop

¹⁰ Lat. *lorica segmentata* - oklop od segmentiranih metalnih komada, pločica

¹¹ Grč. *linothorax* - vrsta oklopa gornjeg dijela tijela koji se koristio u drevnom mediteranskom svijetu

¹² Grč. *thoraks* - vrsta oklopa gornjeg dijela tijela

¹³ Lat. *pteryges* - zaštitne trake za struk i ramena koje vise s rubova oklopa ili ispod podstavljenog odjevnog predmeta, često izrađene od svile, lana, kože

civilizacije oko 3500. godine prije Krista, Freeman prati povijest Sredozemlja u rasponu od četiri tisućljeća do 600. godine poslije Krista, nakon pada Rimskog Carstva na Zapadu do nastanka Bizantskog Carstva na Istoku. Autor ispituje umjetnost, arhitekturu, filozofiju, književnost i religijske prakse svake kulture, uspoređujući je s njezinom socijalnom, političkom i ekonomskom pozadinom. Posebno su upečatljivi čitljivi i poticajni profili ključnih pojedinaca širom drevnog svijeta, koji obuhvaćaju osobe poput Homera, Horacija, Faraona Akhenatena i Aleksandra Velikog.

Theotokis & Yildiz (2018) u zbirci eseja *A Military History of the Mediterranean Sea: Aspects of War, Diplomacy, and Military Elites* nude vertikalnu povijest rata u Sredozemnom moru, od ranog srednjeg vijeka do rane moderne, stavljajući naglasak na promjenu lica nekoliko različitih aspekata i konteksta rata tijekom vremena. Koriste izraz lat. *thorax heroicon* (Prokopije, 558: 1,2,10 prema Theotokis; Yildiz, 2018: 124) koji opisuje “herojski” oklop, te nam daje informaciju da se oklop možda nosio samo kao pobjednički simbol.

D'Amato & Sumner (2009) svojom knjigom *Arms and Armour of the Imperial Roman Soldier: From Marius to Commodus, 112 BC – AD 192* pružaju nam uvid u više različitih vrsta oklopa koje su koristili rimski vojnici, a kombiniraju pisane i umjetničke izvore s analizom starih i novih arheoloških nalaza. Uz ogromno bogatstvo ploča i ilustracija, koje uključuju drevne slike, mozaike, skulpture i prikaze s kovanica, pružaju nam neusporediv vizualni zapis ovog razdoblja vojne povijesti. Iz knjige je preuzeto nekoliko fotografija koje nam pružaju uvid u izgled oklopa.

Visković (2018) u svom diplomskom radu *Zaštitna oprema vojnika julijevsko-klaudijevske dinastije u Iliriku* koristi se mnoštvom iznad navedenih radova, te zapisima i djelima mnogih antičkih autora poput Svetonija, Tacita, Plinija Starijeg i drugih kako bi nam pružio uvid u raspoznavanje različitih odjevnih oblika koje pripadaju nazivu *lorica*. Ovaj primjer diplomskog rada vrlo je koristan za razumijevanje zaštitne opreme vojnika jer sustavno opisuje opremu od kaciga, prsnih oklopa pa sve do štitova. Autor također detaljno ispituje vojnu opremu iz razdoblja Augusta što nam kao izvor daje najrelevantnije primjere tog vremenskog razdoblja.

Ghul & Koner (1994), da bi nam razotkrili složenost svakodnevnog života Rimljana, u svojoj knjizi *The Romans* kao osnovu su koristili arhitektonska dostignuća Rimljana, zapise antičkih povjesničara i pjesnika, zidne slike i statue, kao i mnoštvo informacija iz Pompeja i Herculaneuma.

Brendel (1931), povjesničar umjetnosti i stručnjak etrušćanske umjetnosti i arheologije, u svojoj studiji *Ikonographie des Kaisers Augustus* postavio nam je prve metodološke postavke istraživanja pomoću kojih možemo razlikovati prototipove Augustovih portreta. Pomoću

primjera Augustovih portreta i metode brojanja pramenova na portretu, moguće je portret svrstati u jedan od četiri tipa portreta. Pomoću ove studije detaljnije se može opisati polazište analize, odnosno likovno-umjetnička analiza skulpture.

Origaza (2013) u svom diplomskom radu *Self-Presentation and Identity in the Roman Empire, ca. 30 BCE to 225 CE* opisuje seksualni, rodni, vjerski, kulturni i društveni kontekst rimskog identiteta te opisuje ideal rimske ljepote pomoću frizura i referira se na autoricu Croom i njezinu knjigu *Roman clothing and fashion* prilikom opisivanja boja koje su Rimljani nosili. Ovaj rad nam pomaže da bismo shvatili ideal rimske ljepote za vrijeme Augusta.

*Musei Vaticani*¹⁴ u svom mrežnom izdanju pruža nam detaljan opis skulpture Augusta od Prima Porte. Ovaj izvor nam je ključan da bismo lakše shvatili likovnu - umjetničku analizu skulpture.

Najčešći primjer prikaza vojske u punoj opremi je Trajanov stup. Prikazuje opremljene vojnike u odori, a legionare isključivo u obručnim oklopima. U Trajanovo vrijeme obručni oklopi su već više od stoljeća u upotrebi, pa ne samo da su prikazane forme obručnih oklopa, nego se taj oklop identificirao prema pojedinom činu, građanskom statusu ili funkciji.

Iz svega navedenog postavlja se pitanje: Je li moguća dosljedna rekonstrukcija odjevnog predmeta iz rimskog razdoblja?

Pri reinterpretaciji muške odjevne kompozicije kakva se mogla naći na Augustu, punog imena Gaj Julije Cezar Oktavijan, istraženo je sljedeće:

- njegov portret u mramoru koji je korišten kao izravna referenca
- izvorni termini odjevnih predmeta u obliku internacionalizama (latinski, grčki, engleski jezik itd.) za pojedine odjevne predmete
- arheološki nalazi sličnih predmeta iz 1. stoljeća po. Kr.
- njihove preteče koje su u Rim dospjele s drugih obala Sredozemlja.

Prilikom istraživanja nailazimo na nekoliko problema.

Na temelju praktične opservacije utvrđeno je da su u modernoj reinterpretaciji zbog manjka iskustva i vremena reljef i sam odjevni predmet manje detaljni. Odstupanje od originala je vidljivo već u samom početku istraživanja zbog jako malo dokaza koji ukazuju na vrstu materijala.

Za odjevni predmet sa skulpture postoje samo sugestije od kojeg je materijala načinjen, dok je vlastita verzija izrađena od kože. Ako je original od kože, vjerojatno je bio ručno šivan, dok je

¹⁴URL:<http://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/braccio-nuovo/Augusto-di-Prima-Porta.html>

vlastiti oklop strojno šivan. Utvrđeno je da je original (ako je bojan) bojan prirodnim bojilima, dok je vlastita verzija bojana industrijskim bojilom za kožu.

2. LIKOVNA I ODJEVNA ANALIZA SKULPTURE AUGUSTUSA IZ PRIMA PORTA (20. PR. KR.)

U posljednja tri desetljeća mnogi su se autori bavili portretima julijevsko-klaudijevske carske kuće. Važno zapažanje jest to da su ateljei kopirali frizure. Metoda istraživanja frizure postala je poznata kao “brojanje pramenova” i uključila je analizu položaja i načina na koji se pramenovi rastvaraju, njihova rasporeda, pojavu oblika kliješta i općenito nizanje pramenova. Nizanje kopija prema prototipovima nazvano je portretnim tipovima. Pokazalo se da je širenje kopija očito u vezi sa serijama novca, dok su manje lokalne serije portreta mogle nastati kao varijante poznatih tipova. Glavne smjernice bile su sastavljanje i razgraničavanje portretnih tipova, rekonstrukcija nacrtu pripadajućih replika i njihova interpretacija (Brendel: 1931).

August je prvi u potpunosti iskoristio umjetnost u službi političke i socijalne ideologije. Preferiranjem mladolikosti portretistika raskida s republikanskim realizmom. Inspiracija koju su autori njegovih najranijih portreta crpili u klasičnoj umjetnosti jesu ljepota, mladost i atletska snaga, a jedan od razloga bila je vjerojatno i Augustova želja da se prikaže mlad, poput svoga zaštitnika Apolona. August je, međutim, prikazan kao mladić na svim portretima, čak i iz vremena kada je bio u dubokoj starosti. To pokazuje da je njegova portretistika političko-ideološkog karaktera (Brendel: 1931).

Autor Otto Brendel je zaslužan za postavljanje temelja za metodološke postavke istraživanja. On je utvrdio da portreti cara pripadaju malom broju prototipova koji su se mogli slobodno kopirati i distribuirati širom Carstva. Brendel je portrete podijelio u četiri tipa, označivši ih slovima abecede A, B, C i D. Aktualno poznavanje Augustovih portreta donedavno se svodilo na tri glavna (proto)tipa portreta: Akcijski tip ili tip Oktavijana; Prima Porta tip ili glavni tip; Forbes tip ili sporedni tip koji se još naziva i *Ara Pacis* tip.

Slika 1. Augustus of Prima Porta, 1. stoljeće, mramor, 2.03 m (Vatican Museums)

URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stat_ue-Augustus.jpg

Prema Brendelu (1938) skulptura Augustus of Prima Porta (Slika 1.) pripada skupini skulptura Prima Porta ili Glavni tip. Nastao je 20-ih g. pr. Kr., za vrijeme Principata i uzimanja titule Augusta 27. g. pr. Kr. Najčešća je i najbolje poznata verzija Augustovih portreta. Ti prepoznatljivi motivi na prikazima kose karakterističan su motiv kliješta iznad desnog oka, kojeg formiraju jedan veliki unutarnji i dva vanjska pramena, i motiv tzv. lastavičjeg repa. Na

posthumnim portretima zapažaju se tipološki tragovi frizura i fizionomijskih elemenata s portreta careva nasljednika.

Najtipičnija individualna obilježja povezuju se s idealnim formama glava grčkih skulptura iz 5. st. pr. Kr. Veličina lica je idealna, oči su veće, čelo i obrazi glatkiji, vrat snažniji. Sličnost sa skulpturama grčke klasike odvaja novi portretni model od onih naglašeno individualističkih iz vremena kasne Republike i izdiže princepsa iznad mogućnosti običnog života i ljudske nesavršenosti. Novi herojski model kombinacija je Polikletovih ideala i ideala kasne klasike, kao i proporcija (Brendel: 1931).

Rimska umjetnost nudi nam brojne primjere za usporedbu konzervativne muževne frizure i druge muške frizure. Do sada nije bilo studija posvećenih isključivo rimskim muškim frizurama. Najbliži i najdetaljniji prikaz rimskih muških frizura je tablica u knjizi *Roman clothing and fashion* autorice Alexandre Cromm u kojoj uspoređuje stilove frizura koje su nosili carevi od 30. g. pr. Kr. do 211. g. po. Kr. (Cromm, 2010: 116 prema Orizaga, 2013: 50)¹⁵.

Pod pretpostavkom da su frizure careva bile reprezentacija tadašnje mode, tablica pokazuje promjene u izgledu muške frizure u prva tri stoljeća Carstva. Ove se promjene mogu smatrati primjerom promjenjive prirode što je značilo biti Rimljanin i imati "rimsku" frizuru. Prema ovoj tablici rimske muške frizure bile su prilično stabilne kroz stoljeća, postupno su se povećavale u duljinu, kovrčavost i volumen do otprilike 200. godine, a zatim se skraćuju natrag do duljine koja se nosila u prvom stoljeću. Najčešća frizura za rimske muškarce je kratki stil utjelovljen na portretima Julija Cezara, za kojeg je Svetonije rekao da je češljao kosu prema naprijed kako bi ostavio dojam punije kose, budući da je razvijao ćelavost. Rimske muške frizure često se uspoređuju s kosom barbara, djece, starijih osoba i žena. Često se kategorije razlika međusobno preklapaju, kao i kod prihvatljivosti ženstvenijih stilova za mlade dječake, jer u konačnici, biti potpuni "Rimljanin" nije značilo biti samo muškarac, već i biti srednjih godina, biti pripadnik više klase, biti civiliziran, oženjen i umjeren. Portreti rimskih careva dosljedno su dizajnirani da bi demonstrirali taj ideal, bez obzira na to kako je sam subjekt rekao da izgleda. Time je osigurano da definicija muškosti ostane na snazi, bez obzira na to tko je tada na vlasti. Politički je bilo prikladno da se car pojavi ne samo fizički, već normativno. Na primjer, u Klaudijevim portretima teško je vidjeti fizički i mentalni nedostatak koji je August opisao u svojoj prepisci s Livijom. Isto tako, dok Svetonije u biografiji opisuje Kaligulu kao ćelavu osobu, prikazi njegovih portreta imaju karakteristiku glave s kosom. Abnormalna

¹⁵ URL: https://pdxscholar.library.pdx.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2015&context=open_access_etds

samopredstavljanja obično su bila zanemarena tijekom carevog života, bilo zato što je car to zahtijevao ili su vlasti smatrale da je potrebno dati dobar primjer Rimljanina, ili možda čak jer je umjetnik djelovao pod općim razumijevanjem onoga kako je car izgledao. Konzervativna je priroda normativne muške kose u ranim stoljećima. Imperij je upečatljiv, ako se stilovi koje nose carevi uzmu kao reprezentativni. Međutim, ove slike samo predstavljaju idealnu rimsku muškost. Rimski muškarci nisu svi bili u skladu s idealima u pogledu duljine kose, niti su uvijek prihvaćali ideale u pogledu njege kose i uporabe proizvoda. Kroz vlastitu kosu, muškarci koji žive u Rimskom Carstvu mogli su izražavati etničku pripadnost, seksualnu dostupnost i sklonosti i vjerski identitet. Društveni status i dob također su izraženi kroz kosu ili njezin nedostatak (Orizaga, 2013: 50, 51).

Rimljani su dosljedno opisivali mušku dob u izrazu bradatosti ili golobradosti, ali prava brada nije bila široko u modi do početka drugog stoljeća, nakon čega su bile sveprisutne. Prije vladavine Hadrijana (od 117. do 138.), Rimljani su izrazili svoje "rimstvo" predstavljajući glatko obrijana lica, a carski portreti to odražavaju. Samo jedan car, Neron (vladao od 54. do 68.), prikazan je s bradom koja je skraćena u stilu brada na samom rubu čeljusti (a bio je općenito priznat kao loš primjer). Osim ovog cara, svi rimski carevi prije Hadrijana prikazani su obrijani. Nakon Hadrijana su dosljedno prikazani s bradom. Nadalje, djetinjstvo i muškost odlikovali su se ritualima i samoprezentiranjem, a ne stvarnoj dobi (Orizaga, 2013: 23, 24).

Prema službenoj *web*-stranici *Mvsei Vaticani* (2020)¹⁶ statua Augusta iz Primaporte pronađena je u Livijinoj vili kod Rima 1863. Prikazuje cara Augusta, punog imena Gaj Julije Cezar Oktavijan kao imperatora, moćnog govornika i osobu s tijelom grčkog atleta. Bazirana je na statui Polikletova Dorifora. Glavna je razlika u gesti desne ruke, *adlocutio*¹⁷ koja aktivira okolni prostor i dominira pogledom. Odjeven je u bogato ukrašenu kirasu i plašt *paludamentum*¹⁸, omotan oko bokova, u činu obraćanja svojim trupama *adlocutio*. Ispod kirase nosi *thoracomachus*¹⁹ te ispod svega tuniku. Car je prikazan glatko obrijan u contrapost stavu. Njegove osobine su mršavost i oštrina. Kosa mu je ošišana kratko prema "augustinskom" stilu. Odjeven je u tradicionalnu, propagandističku odjeću koja prikazuje trijumfalnog generala, odnosno rimsku kirasu (Rupley, 2009: 30)²⁰. Uz lijevu je nogu, kao oslonac, Eros koji jaše na dupinu, simbol božanskoga podrijetla po Veneri, majci julijeuskog roda. Na prednjoj strani kirase u nekoliko je frizova prikazana serija figura. U gornjem su redu bog neba Caelus, ispod

¹⁶URL:<http://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/braccio-nuovo/Augusto-di-Prima-Porta.htm>

¹⁷ Lat. *adlocutio* - zapovjedni govor ili znak koji daje general, obično car

¹⁸ Lat. *paladamentum* - plašt koji su nosili vladari i glavni vojni časnici drevnoga Rima

¹⁹ Lat. *thoracomachus* - tunika koja se u rimskom dobu nosila ispod vojničkih oklopa radi udobnosti

²⁰ URL: <https://dc.etsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3215&context=etd>

njega Sol u četveropregu i Aurora koja jaše na mitskom biću. U sredini su personifikacije pokorenih zemalja, možda Hispanija i Galija i lik Parta koji predaje vojno znamenje drugom liku, u ovom slučaju Rimljaninu. Ispod jašu Apolon s lirom na krilatom grifonu i Dijana na jelenu. Na dnu je Tellus ili majka zemlja s dvije bebe i rogom izobilja. Kontroverzna su tri pitanja vezana uz ovu statuu, a to su: vrijeme izrade od 20. godine pr. Kr. do 15. godine po.Kr., identifikacija središnjih figura i je li riječ o kopiji brončanog originala, možda bez figura na oklopu (Mvsei Vaticanani, 2020).

Postojao je određeni stupanj spora oko bosih nogu kipa. Za razliku od većine drugih kipova rimskih državnika, Augustus od Prima Porta je potpuno bos. Opće je poznato da se u antičkoj skulpturi kod bosih figura radi o tome da su on ili ona ili bog izravno ili na neki način povezani s božanstvom. Nedostatak sandala kod Prima Porta Augustusa ne postavlja samo pitanja je li August prikazan kao čovjek ili bog, nego i kada je točno kip postavljen u Livijinoj vili (Rupley, 2009: 36)²¹.

U vojsci je bila jasno vidljiva razlika između plašta kojeg je nosio *gregarius*²² i onih koje su nosili časnici (*paludati*²³). *Paladamentum* viših časnika bio je vuneni plašt pričvršćen na desnom ramenu zlatnom fibulom. *Sagum*²⁴ ili *sagulum gregalis*²⁵ bio je umjesto toga glavni plašt militanata. U osnovi je to bio kvadrat teške vunene tkanine, ogrnut i pričvršćen fibulom. Prema Varrovim riječima, bio je u upotrebi od četvrtog stoljeća prije Krista. Etrušćanske urne iz prvog stoljeća prije Krista uvelike nam pomažu prikazujući takve vojne plašteve. Bili su različitih boja kod vojnika i časnika, a to su zelene *sagulae*, koje su vojnici koristili u lovačkim aktivnostima, a kod oficira su obrubljeni žutom bojom (Sumner; D'Amato, 2009: 54).

Najpopularnija boja rimskog razdoblja bila je ljubičasta, a vrlo rano je postala simbol bogatstva i dekadencije. Kasnije je postala simbol samog cara. Najpoznatiju ljubičastu boju proizvodili su pomoću školjki iz Tira, odnosno boja se dobivala iz Murex školjki, ali druge ljubičaste boje potječu iz velikog broja izvora. Školjke uz obalu Afrike također su proizvodile purpurnu boju, dok Plinije spominje da je "Transalpska Galija (mogla) proizvoditi s biljnim bojama tirijsku ljubičastu, ljubičastu boju kamenice i druge boje", uključujući borovnicu, koja se koristila "za isporuku ljubičaste boje za robove" (Plinije, Natural Histories, 22. 3. 3; 16. 31. 77 prema Croom, 2010: 26). Plinije se referira na promjenu boje u vlastito vrijeme, od ljubičaste (*violaceus*), preko tarenske crvene (*ruba*), do dvostruko obojene tirijske ljubičaste,

²¹ URL: <https://dc.etsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3215&context=etd>.

²² Lat. *gregarius* - koji se odnosi na jato; stada, uobičajene vrste, zajedničke; u ovom kontekstu znači običan čovjek

²³ Lat. *paludati* - unifromirani

²⁴ Lat. *sagum* - pravokutni vojni plašt

²⁵ Lat. *sagulum gregalis* - običan plašt

pri čemu koristi zasebnu riječ za samu ljubičastu: plaštevi od ljubičastih školjkaša (*conchyliā*²⁶) i ljubičasta (*purpura*). Iako je školjka proizvodila bogatu ljubičastu boju, boja je bila jednako poznata po svom užasnom mirisu, tako da su nositelji mogli izgledati impresivno, dok su ih ljudi mogli izdaleka osjetiti kako prilaze (Cromm, 2010: 25, 26).

Za grimiznu crvenu često se smatra da je gotovo isto tako dekadentna kao i sama ljubičasta. Rimljani su ih smatrali zasebnim bojama. *Coccum*²⁷, koji su Rimljani smatrali bobicom, ali sada je poznato da je to kukac košenil, korišten je na istoku za proizvodnju grimizne boje za generalove plašteve (Plinije, Natural Histories, 22. 3. 3; prema Cromm, 2010: 27). Možda je zbog ove uporabe crvena boja bila tradicionalno povezana s vojskom, iako dokazi upućuju na to da su sami vojnici češće nosili bijele tunike i žuto-smeđe plašteve (Sumner, D'Amato, 2009: 115 prema Cromm, 2010: 27).

Za bijelu boju riječ *candida* (*candidatus*) došla je od riječi *candidus*, što predstavlja zasljepljujuću snježnobijelu togu koju bi političar nosio da bi naglasio svoju čistoću. Takva bijela odjeća nosila se kad god je nositelj želio impresionirati, kao i na svečanostima i blagdanima poput vjenčanja i rođendanskih večera. Druga riječ, *albus*, korištena je za manje briljantnu bijelu boju. Osim izbjeljivanja, koristili su i sok od korijena (moguće korijen biljke žutog katanca) i sumpor za izradu vunene tkanine sjajno bijele i osobito meke (Plinije, Natural Histories, 19. 18. 48 prema Cromm, 2010: 27). Tkanina je bila prebačena preko okvira, a sumpor je gorio ispod nje, iako je ova metoda dokazala da nakon nekog vremena tkanina požuti i teško je mogla mirisati puno bolje od ljubičaste školjke (Cromm, 2010: 27).

Za crnu boju su postojala dva pojma: *ater*, tamno mat crna i *niger*, sjajna crna. Crna, siva i tamne boje općenito su bile boje žalosti i nesreće.

U rimskoj skulpturi mišićni oklopi često su ukrašeni mitološkim scenama u reljefu na kirasi koji se nalaze na rimskim skulpturama na kojima su prikazani bogovi ili carevi. Oni obično uključuju realistične bradavice i pupak unutar prikazane scene (Sumner, D'Amato: 2009: 122).

Vojnik je u svakom slučaju ispod oklopa nosio odjevni predmet sličan prsluku, koji je bio od kože ili nekog drugog organskog materijala. Ispod svega toga je nosio tuniku (Sumner, D'Amato, 2009: 144).

Tunika je bila osnovni odjevni predmet muške odjeće. Nosili su je i robovi i carevi. Dužina tunike je varirala, no njačešće je bila u visini koljena, pa se mogla nositi bez ikakvih prekrivala

²⁶ Lat. *conchyliā* - kamenica, školjka, boja

²⁷ Lat. *cocum* - bobica; košenil

za noge, što je razlikuje od bilo kojeg kasnijeg koncepta košulje. U svom najjednostavnijem obliku tunika se sastoji od dva sašivena pravokutnika ili pravokutne tkanine koja je presavijena i sašivena tako da tvori cijev, s prorezima za glavu i ruke. Ako je tijelo tunike bilo preveliko, bilo je preširoko za rame i prirodno su se oblikovali kratki rukavi. Međutim, vrlo često se širina tkanine proširivala prema rupama, kako bi rukavi bili nešto duži, a da se tijelo tunike ne proširi. Pravi rukavi su se također mogli tkati i sašiti na tuniku.

Neki kipovi iz prvog stoljeća pokazuju vjerojatne linije šavova koje se spuštaju niz ruku, od vrata do kraja rukava, što sugerira da je tunika bila napravljena od dva pravokutnika tkanine sašivena ili iz pravokutnika tkanine presavijenog na pola okomito i sašivena uz ramena. Nekad su elementi tunike tkani kako bi se oblikovali prema tkalačkom stanu. Tkanje mnogih egipatskih tunika obavljeno je bočno, od ručnog kraja jednog rukava. Kad je presjek završen, morale su se dodati dodatne osnove s obje strane da bi se sljedeći dio tkanine, koji predstavlja cijelu dužinu tunike, sprijeda i straga, mogao utkati, s ostavljenim prorezom za vrat. Zatim se tkanje ponovno smanjilo u širinu kako bi nastao drugi rukav. Kad bi ga skinuli sa stana, jednostavno su ga sašili ispod rukava i sa strane. Ovako tkana tunika trebala bi biti tkana na ogromnim tkalačkim stanovima, širokim do 2,7 m. Drugi oblik tkanja tunika zahtijevao je znatno užu stan, tkanje je opet bilo bočno, ali bez rukava, i umjesto da su prednji i stražnji dio tunike spojeni duž kratkih strana, spojeni su duž duge strane, pa je tkalački stan trebao biti širok samo kao konačna duljina tunika, tipična širina bila je približno 1,5 m. Rukavi su se tkali odvojeno, šivali i nadodavali na bazu tunike, koja je zatim sašivena s jedne strane uz ramena. Bilo koji oblik ukrasa, od jednostavnih pruga do kompliciranih motiva, obično je bio utkan dok je tkanina bila na tkalačkom stanu, te se nije kasnije dodavao (Cromm, 2010: 31).

U prvom i drugom stoljeću nosile su se tunike s remenom i bez remena. Najpopularnija boja u tom razdoblju bila je izbijeljena bijela, s tim da se jedini oblik ukrašavanja sastojao od jednostavnih okomitih pruga sprijeda i straga. Prvotno su bile ograničene na certifikacijske klase ljudi: široka pruga (*laticlavus*²⁸) za senatore i njihove odrasle sinove, te uža pruga (*angusticlavus*²⁹) za mlađe tribune. Senatori i vitezovi, koji se nazivaju i konjanici, bili su dva društvena ranga koji su imali novčanu kvalifikaciju; u prvom stoljeću senator je morao imati najmanje 1 000 000 sestercija, a vitez 400 000 sestercija da bi postao član reda. Širina pruga bila je važan element ovog društvenog prikaza, jer rimska umjetnost pokazuje da su muškarci svih društvenih statusa nosili tunike s prugama.

²⁸ Lat. *laticlavus* - tribun senatorskog ranga, viši tribun

²⁹ Lat. *angusticlavus* - tribun konjičkog ranga, mlađi tribun

Tunika je u pojasu ili bokovima bila pričvršćena pojasom, iako obično pojednostojni pojas skrivaju nabori tunike. Kožno remenje s kopčama od legure bakra imalo je dugačke krajeve koji su visjeli nakon provođenja kroz kopču, umjesto da su držani u petljama kao u modernim remenima. Ti dugi, viseći krajevi straga vidljivi su na slikama civila, a može se dogoditi da je takvo kožno remenje bilo ograničeno na vojsku. Remenje je iznimno važno za vojnike, a postojali su brojni oblici koje su samo oni nosili. Čak i kad su bili civilno obučeni, bili su prepoznatljivi po svom karakterističnom remenju. Osramoćenim vojnicima mogao bi se oduzeti pojas: August je zabilježen kako kažnjava centurione naređujući im da cijeli dan stoje izvan generalovog šatora “u tunikama bez remena” (Svetonije, Augustus, 24 prema Cromm, 2010: 32). U tom su razdoblju tunike općenito bile vrlo široke i bez rukava, što se može vidjeti iz brojnih sačuvanih primjera, ali velika širina tunike obično je stvarala učinak rukava do lakta. Debele tunike mogle su se nositi i zimi kao zaštita od hladnoće. Ponekad je bilo nekoliko slojeva tunike: “Car Augustus zaštitio se s četiri tunike i teškom togom, osim podtunike, vunanim štitnikom za prsa i pokrivalom za njegova bedra i potkoljenice” (Svetonije, Augustus, 82 prema Cromm, 2010: 33). Duljina je bila otprilike do koljena, iako su vojnici nosili kraće tunike. Viša klasa ne bi se pojavila u javnosti noseći tunike bez pojasa, osim ako ne prisustvuju pogrebu ili sudskom postupku. Niže klase često se u tom razdoblju prikazuju noseći tuniku bez pojasa. U Pompejima naslikane scene iz prvog stoljeća ne samo da prikazuju muškarce u zatvorenom prostoru, poput pijanaca i igrača u konobama, koji nose tunike bez pojasa, već i muškarce na ulici, poput muškaraca koji kupuju kruh ili paze na štandovima kod foruma (Cromm, 2010: 34).

Ispod ili iznad metalnog oklopa, a u mnogim slučajevima i preko tunike, vojnici su ponekad nosili odjevni predmet sličan prsluku od kože ili drugog organskog materijala. Ovaj odjevni predmet koji se nosio ispod oklopa, prema mnogim izvorima naziva se *subarmale* te je tako zastupljen na Trajanovom stupu na mnogim mjestima. Obično se uvijek nosio ispod, a ponekad i preko obručnog oklopa, a i ispod segmentiranog oklopa te su vidljivi prikazi na nekim scenama na Trajanovom stupu. Prema ikonografskim izvorima, najčešći tip je s visećim trakama *pteryges* od lana, kože, svile, filca ili drugog organskog materijala koji je vidljiv kada se nosi oklop, na području ramena i u području struka prema dolje, s različitim oblicima i ukrasom na *pterygesima*. Ponekad su trake jednostavne i obične, s blago zaobljenim oblikom, ponekad su izrazito na krajevima obrubljene resama. Ukrašene su ovisno o činu vlasnika (Slika 2.). Moguće je i da broj traka označava rang. Na domicijanskom oklopu s Kapitolinskog brda (Slika 3.) nalazi se pet preklapajućih nizova *pterygesa*, uključujući i one izravno pričvršćene na

rubu oklopa: dva reda zaobljenih *pterygesa* (*cymation*³⁰), jedan red pravokutnih i dva reda *pterygesa* s resama. Vjerojatno je da je na mnogim oklopima od ploča prvi red visećih elemenata bio pričvršćen izravno na sam oklop šivanjem, a preklapanjem oklopa i *subarmalea* stvoreni su različiti redovi *pterygesa* koji dolaze izravno s izrezanih rubova *subarmalea*, kao na kipu *tribunusa*³¹ iz Apuluma (Slika 4.), gdje se kožni prsluk nosi ispod kožnog maskularnog oklopa.

Slika 2. Publius Helvius Pertinax, kao *praeses daciae*, in habitu militari, skulptura *loricata* iz Apuluma (Alba Julia), 2. stoljeće po. Kr., Muzej Alba Julia, (Preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 130)

Slika 3. Ljuskasti oklop s trijumfalnog spomenika iz Domicijana, Rim, Campidoglio (Preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 96)

³⁰ Lat. *cymation* - kalupljenje, oblikovanje

³¹ Lat. *tribunus* - viši časnik legije, pod legatom, po šest za svaki legio

Na primjeru (Slika 2.) s istog lokaliteta vidljive su pravokutne resane *pteryges* koje su pričvršćene na *subarmale* s izrezanim rubovima koji se nose ispod mišićavog oklopa, izrađenog od kože. Viseći elementi često su bili debeli i povezani, nudeći dobru zaštitu od udaraca. Određeni *subarmalei* vjerojatno su bili u obliku podstavljenog odjevnog predmeta vidljivog na brojnim skulpturama pa su se trake mogle spojiti šivanjem i nisu bile obješene, već su činile jedinstveni kompaktni odjevni predmet. Obični jednostavni prsluci, s urezanim i izrezanim obrubima, češće su se koristili s okloпом međusobno povezanih prstenova i laminiranom *loricom*. Brojni fragmenti ovog prsluka pronađeni su u Vindonissi, prikazujući ga kao sastavljenog od meke kože, najvjerojatnije kozje, ovčje ili divokoze (*camox*). Zbog svog sastava sam prsluk nije mogao ponuditi istu zaštitu kao oklop, ali je korišten kao zaštita od nevremena, kao dodatna zaštita preko platna ili vunene tunike (Sumner, D'Amato, 2009: 144-146).

Slika 4. Kip *tribunusa*, druga polovica 2. stoljeća po. Kr.; Muzej Alba Julia (Peuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 145)

Subarme ili *thoracomacus* zabilježen je u Justinijanovo doba. Spominje ga Anyonymus iz Militarija kao sasvim običnu odjeću, debelu oko jednog prsta (2 cm). Nosio ga je carski pješak.

Anonimni pisac opisuje ovu odjeću koju su pješaci nosili kao oklop od filca. Daljnje pojačanje subarme uključivalo je znatnu kompaktnost cijelog oklopa, oblikovanog poput sličnog oklopa ispunjenog filcom i lanom. Vojnici su nosili ovu posebnu odjeću da bi spriječili izravni kontakt tijela sa željezom ili drugim grubim materijalima i da bi bilo ugodnije za nošenje. Autor kaže da bi važan čimbenik učinkovitosti opreme trebala biti njezina udaljenost od tijela. Donje rublje dodalo je vojnicima dodatnu težinu, ali ih je zaštitilo od rana uzrokovanih njihovim oklopom i nudilo im dosljedniju zaštitu. To se donje rublje obično nosilo ispod metalnih i kožnih oklopa tako da je njihova obrambena funkcija imala veću važnost. Ponekad se *thoracomacus* nosio i sam. Ti su *thoracomacusi* često predstavljeni u slikovitim izvorima s uobičajenim resama na ramenima i trbuhu, tj. *pterygesama* (Theotokis, Yildiz, 2018: 124). *Pteryges* naramenice i duge suknje otkrivaju prisutnost donjeg ruba koji se nosi između tunike i *loricae segmentatae*. To može biti eksperiment s oklopom ili podstavljeno donje rublje s *pterygesom* (Bishop, Coulston, 2006: 6).

Te zaštitne trake vidljive su ispod oklopa, od struka prema dolje i na ramenima, često raspoređene u više raspona, podijeljene u jedan ili dva reda. Zanimljivo je primijetiti da je ovdje, kao i na mnogim drugim uzorcima, jedan red *pterygesa* vjerojatno bio pričvršćen izravno na donji rub nevidljivog struka i da je, kad se nosio oklop, kombinacija gornjih i donjih *pterygesa* štitila udove i nadlaktice nositelja (Theotokis, Yildiz, 2018: 124).

Russell i Robinson raniji primjer zaštitnog ogrtača interpretiraju bez kožne podstave i obruba, argumentirajući to načinom na koji ogrtač prirodnije i slobodnije pada, presavija se unatrag i veže vezicama. Konjanici su nosili iste tipove karičastog oklopa, s razlikom da su njihovi imali kratke proreze na bočnim stranama radi lakšeg nošenja na konju (Travis, 2012: 71).

Zaštita tijela *lorica* ili *thorax* bila je glavna zaštita rimskih vojnika. Carska rimska vojska imala je bogatu zaštitu i oklope. Iako je određeni stupanj standardizacije bio uobičajen za ovo doba, u upotrebi su bili različiti oblici oklopa od metala i kože ili drugog organskog materijala.

Za razliku od fleksibilnih kirasa koje su češće nosili mlađi časnici i *gregarii*³², metalnu maskularnu kirasu, nastalu u grčko-helenskoj i etruško-italskoj tradiciji, još su nosili stariji časnici i car. Kiras je bio preferirani oklop među konjičkim i senatorskim činovima Rima i samog cara. Oklop, koji je u doba Konzulata bio jedan od oklopa patricijskog *hoplita*³³ i

³² Lat. *miles gregarii* - obični legionar

³³ Grč. *hoplite* - teško naoružani pješачki vojnik stare Grčke

*milites*³⁴, bio je simbol prestiža i slave. Ne zanemarujući utilitarne potrebe bitke, postao je simbol vrlina militanata ili vojnih kasta starog Rima. Svaki visoki zapovjednik i car predstavljao se u takvom oklopu kao utjelovljenje svoje vladavine i moći. Ovaj oklop je nazvan *thorax, stadios*³⁵ ili *statos* jer je postavljen na tlo na donjem rubu stajao uspravno. Zbog svoje čvrstoće korišten je prema nekim izvorima i kao sjedalo za odmaranje. Pauzanija, koji je pisao u vrijeme cara Antonina Pija, opisuje njegov brončani primjerak naslikan u hramu Delfa, na takav način:

“Na oltaru se nalazi brončana jezgra. U današnje vrijeme oklopi ovog oblika su rijetki, ali su se nekada nosili u stare dane. Zvali su se Guala. Jedan je stavljen sprijeda, a drugi iza; onda su bili spojeni kopčama ...”

Riječi Pauzanija potvrđuju postojanje brončanih oklopa još u vrijeme vladavine Antonina Pija, ali do tada su bili vrlo rijetki i rezervirani za više redove. Oklop se uglavnom sastojao od dvije ploče, prsne *pectorale*³⁶ izrađene od bronce ili željeza, ili ponekad i dragocjenijeg materijala, koja je prekrivala grudi i trbuh i druge ploče koja je prekrivala leđa. Oba su komada oblikovana tako da odgovaraju tijelu. Anatomske detalji poput grudi, pupka i bradavica, ponekad su bili utisnuti. *Thoraxi*, koje su nosili rimski carevi i generali, obično su na gornjoj strani grudi bili ukrašeni Gorgoninom glavom, a često su sadržavali i dva grifona, božanstva, krilate ili druge životinje ispod glave (Sumner, D'Amato, 2009: 122).

Kip Augusta iz Prima Porta (Slika 1.) vrlo je važan u prikazu načina na koji su pričvršćeni takvi oklopi, s detaljima koji se mogu kopirati samo iz nalaza oklopa. Jasno su vidljivi bočni rezovi. Na suprotnoj strani, ispod lijeve ruke, nalaze se šarke, a šarke s trakama spajaju rubove. Četiri šarke su predstavljene u detalju ispod desne ruke. One su vjerojatno izrađene od kože ili tkanine jer se savijaju na određenim točkama anatomije. S desne strane, druga šarka na dnu kirase zatvara rub kirase na najužoj točki trupa odmah ispod rebra. Budući da se druga šarka s donje strane savija točno na ovom mjestu, ona mora biti izrađena od kože ili sličnog savitljivog materijala. U suprotnom, spriječilo bi otvaranje kirase. To znači da su kritični dijelovi oklopa, kao i mnogi metalni uzorci, morali biti izrađeni od kože ili tkanine. Na vrhu reza (šava) s desne strane kipa, točno ispod ruke, vidljiv je mali čvor. Ovo je očigledna kopča i čini se prikladnom

³⁴ Lat. *milites* - vojska

³⁵ Lat. *thorax stadios* - pločasti oklop od bronce ili željeza, u obliku maskularnog torza

³⁶ Lat. *pectorale* - ornamentirani prsni oklop

za pričvršćivanje komada oklopa ove veličine i složenosti, ako je izrađena od kože (Sumner, D'Amato, 2009: 135).

Muskulturni oklop najčešće se viđa na skulpturalnim prikazima na figurama časnika, pretorijanaca, generala i careva tijekom cijelog carskog razdoblja, sve do propasti Rima. Modeliranje takvih prikaza aludira nam prije na ceremonijalnu, a ne na borbenu funkciju. Iako nije pronađen nijedan rimski primjerak, najvjerojatnije je ovaj oklop bio izrađen od bronce, kao i oni grčki i etruščanski. Travis (2012) demonstrira mogućnost da je maskularni oklop mogao biti izrađen i od kože, prokuhane radi lakšeg oblikovanja, ali i ojačanja materijala (Travis, 2012: 90).

Prisutnost kožnog oklopa lako se može utvrditi na spomenicima iz mnogih naznaka. Prije svega, postoje tragovi boje koji su još uvijek prisutni na nadgrobnim spomenicima i drugim skulpturama ili su ih kopirali umjetnici iz devetnaestog stoljeća kada je boja još bila vidljiva. Drugo, umjetnik je jasno predstavio presavijenu kožu i njezine karakteristike. Ovo je glavni slučaj sa spomenikom centurio Marcus Caelius, iz XVII. legije, ubijenog u katastrofi Varus u 9. godini, gdje su tragovi smeđe boje kožnog oklopa još uvijek bili vidljivi 1888. godine te ih je kopirao litograf i kulturni povjesničar Friderich Hottenroth (Slika 5.).

Slika 5. Rekonstrukcija izgubljenih boja nadgrobnog spomenika Caelius, Friderich Hottenroth (Preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 127).

Caeliusov oklop očito je kožni korzet s pričvršćenim *phalerae*³⁷, što se može protumačiti iz pričvršćenih ramenskih obloga, koje nisu moguće u metalnom *thorax stadiosu* te iz pupka oblikovanog na trbuhu, što isključuje mogućnost da slika predstavlja obručni oklop. Oklop je imao kratke rukave na kojima su najvjerojatnije šivanjem bili izravno pričvršćeni te dva reda kratkih *pterygesa* koji su pričvršćeni na maskularni kožni oklop. Nadgrobni spomenik drugog *centuria*³⁸ ili *evocatusa*³⁹, nekoć sačuvan u muzeju grada Graza, prikazuje bolje pojedinosti o sličnom oklopu ili *coriumu*, s kožnim štitnicima za ramena u obliku starih lanenih oklopa i metalnom pločom na središnjici grudi koja predstavlja Gorgonu (*gorgoneion*). Kratki nastavci koji prekrivaju nadlakticu, u obliku dva mala prava rukava, jasno se vide. Ovaj se aspekt također vrlo jasno može vidjeti na skulpturi nepoznatih vojnika u akciji s Flavijskog spomenika u Vili Albani, gdje kratki rukavi kožnog oklopa imaju na rubovima zaobljene oblikovane rubove umjesto *pterygesa* (Slika 6.).

³⁷ Lat. *Phalera* - medaljon ili disk od srebra, zlata ili stakla, obično utisnut, koristi se u konjskoj zaprezi ili kao vojni ukras, pričvršćen na oklopu pomoću kožne trake koja se nosi na prsima

³⁸ Lat. *centuria* - podjedinica legije od oko osamdeset do sto ljudi; obično je postojalo šezdeset centurija u jednoj legiji

³⁹ Lat. *evocatus* - vojnik pozvan u vojne službe putem osobnog poziva vojnog zapovjednika, obično povezan fiducijarnom vezom; obično se veteran poziva na službu s istim činom kao i centurio

Slika 6. *Miles gregarius* u kožnoj *loricai*, reljef iz Vile Albani, *in situ*, Rim, kasno flavijsko doba (preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 99)

Oklop M. Favonius Facilis, *centurio* Legio XX. Valeria Victrix prikazuje kožne oklope opremljene kratkim rukavima koji ne ograničavaju kretanje ruke. Izrađen je na njegovom nadgrobnom spomeniku iz Colchestera. Dovoljno je koristiti mekanu kožu i učvršćenu kožu na različitim mjestima oklopa (Slika 7.).

Slika 7. *Centurio XX. Legio Valeria Victrix*, sredina prvog stoljeća poslije Krista (43. - 9. po. Kr.); ovo je potpuno nova rekonstrukcija *centuriona XX.* legije s njegovih nadgrobnih spomenika, pronađena u Colchesteru 1868. godine. Na njoj je predstavljen gologlav, ali odjeven u potpunu uniformu *centuriona*, s *vitisom* u desnoj ruci. *Centurio Facilli* obnovljen je s njegovog nadgrobnog spomenika odjeven u kožni oklop. Kožno tijelo *lorice* polukruto je, ali mekano na ramenima, kako bi omogućilo kretanje ruku, i ima vrlo duge i široke *humeraliae*, vjerojatno od kože. Kožni rub ovih dijelova je debeo i nema glatku površinu, ali je blago izbočen kako bi dao više tvari. Oklop je s rubova obložen udvojenom kožom, opremljenom *pterygesima* (preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 82).

Robinson je smatrao da je ovaj oklop obručni, jer je konstruiran tako da pristaje preko ramena i nadlaktica, ali njegovo ponovno zaključivanje je da bi debela koža spriječila da se ruka podigne iznad visine lakta, te nije uzelo u obzir prisutnost kratkih rukava, što nije baš jasno prikazano na nedovršenom nadgrobnom spomeniku, ali je jasno vidljivo na drugim spomenicima gdje je zastupljen isti oklop (Slika 8.).

Slika 8. Trofejski reljef iz Garduna, Hrvatska, prvo stoljeće po. Kr. (Arheološki muzej u Splitu)

Reljef prikazuje neku vrstu kožnog oklopa sličnog onom *flavonius facilisu*, kratkih rukava i *humeraliae* (Preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 103)

Mala minijatura kožnog oklopa sličnog Favonijevu prikazana je na trijumfalnom reljefu iz prvog stoljeća poslije Krista, koji se odnosi na Legio VII. *Pia Fidelis* iz Gardua (antički Tilverij, Dalmacija, današnja Hrvatska), čuvan u splitskom muzeju (slika 8.). Rupe na rukavima kožnog oklopa savršeno su vidljive, kao i niz podstavljenih *pterygesa* na donjem rubu.

Sumner i D'Amato smatraju da je drugi element, koji je koristan pri tumačenju predstavlja li skulptura metalnu ili kožnu maskularnu *loricu*, razlika u štitnicima za ramena te u svojoj knjizi citiraju dr. Trvisa Leeja Clarka:

“U gotovo svakom slučaju izgledaju isto: fleksibilne trake bez šarki koje se navlače preko ramena. Često su ukrašene niskim reljefom, kao što je u ovom primjeru uobičajena munja. Također su vezani remenima, a remeni su pričvršćeni za uprtač jednostavnim čvorom ili prusikovim čvorom.”

(Sumner, D'Amato, 2009: 136)

Oklopi su dizajnirani za mnogo praktičniju uporabu od onih generala i careva, pa je njihov ukras bio malo manje luksuzan, ponekad sveden samo na tipičnu *gorgoneionu* u sredini grudi i aplikacije munje na štitnicima za ramena. Čini se da je obični kožni maskularni oklop standard za opcije u drugom stoljeću na nadgrobnim spomenicima i figurativnim spomenicima. Hottenroth je, rekonstruirajući ovu vrstu oklopa iz drevnih spomenika koji su još imali tragove boje (slika 5.), predstavljao crvene ukrase i okove. Ovi oklopi vjerojatno su bili ukrašeni brončanim metalnim okovima polubarbarskog oblika kao rezultat dodira s dijelom njemačkih obrtnika, pod utjecajem grčko-rimske umjetnosti, koje su prilagodili vlastitom ukusu.

Neki znanstvenici osporavaju postojanje kožnih maskularnih oklopa ukazujući na oskudicu srodnih nalaza, ali ta oskudica nije dobar razlog da se oklopi koji su predstavljeni na spomenicima smatraju umjetničkim kreacijama. Spomenici su bili vrlo precizni u prikazu različitih oblika, a posebno u jasnom prikazivanju razlike između maskularnog kožnog oklopa koji je predstavljen presavijen i nabran u mnogim reljefima ili na kipovima i odgovarajućih metalnih uzoraka koji su prikazani kao kruti oblici i nikad presavijeni.

Drugi autori bili su skeptični u pogledu mogućnosti da se maskularni oklopi mogu ukalupiti u kožu zbog slabe zaštite koju bi takva kirasa mogla ponuditi. Naprotiv, kaljena koža, kako je to u srednjem vijeku pokazala zaštita *cuir-bouilli*⁴⁰, bila je vrlo učinkovita protiv udaraca. Štoviše, ova vrsta oklopa bila je mnogo ugodnija za nošenje od metalne. Međutim, manje je štitio od oštih vrhova. Ovaj oklop vjerojatno je postignut tehnikom oblaganja, gdje je količina štavljene kože obrađena u toploj vodi, gdje je dobila specifičan oblik. Zatim je koža razvučena na kamen da se osuši. Sirova koža se mogla obrađivati na isti način, a temperatura vode dizala se sve dok koža nije bila konsolidirana. Zatim se stavljala na kalup za prešanje, čime je kaljena koža postigla željeni oblik. Ista metoda vjerojatno se koristila za izradu ramenih štitnika na kožnom oklopu te za dijelove kaciga i kožne obloge štitnika.

Osim oblikovanog oklopa, Rimljani su koristili kožne oklope za tijelo kao pravi oklop. Kožni oklopi i kožni prsluci vrlo su jasno zastupljeni na nadgrobnim spomenicima, na Trajanovom stupu te na drugim figurativnim spomenicima. Zanimljive komade od ove vrste kožnog oklopa, koji možda pripadaju oklopu poput onog kojeg je nosio vojnik C. Valerius Crispus na njegovoj steli sačuvanoj u Wiesbadenu, pronađeni su u Vindonissi (Slika 9.).

⁴⁰ Fra. *cuir bouilli* – doslovno: kuhana koža

Slika 9. Ulomci mogućeg kožnog oklopa iz Vindonisse, prve polovice prvog stoljeća po. Kr., Muzej Vindonissa
(Preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 137)

Obrazloženje koje je upotrijebio Russell Robinson kako bi ustvrdio da su oklopi predstavljeni na nadgrobnim spomenicima bili obručni, a ne kožni oklopi, uglavnom su se temeljili na činjenici da neki od oklopa oblikom nalikuju tipičnom obručnom oklopu i da je glatka površina u davna vremena bila obojena sivom ili sivo-plavom bojom koja predstavlja metal. Nadgrobnici, kao i svi spomenici, zasigurno su bili oslikani, ali sačuvana boja na ravnim površinama sličnog oklopa predstavljena na nadgrobnim spomenicima straga je otkrila željezno-sivu boju ili žutu boju metala. Na Trajanovom stupu jasno je vidljivo koji je oklop obručni i vrlo se jasno razlikuje od ostalih ravnih oklopa i doubleta⁴¹ od kože. Isti ravni *doublet*, sa prorezima sa strane koji omogućuju lakše kretanje, može nositi vojnik. Opažanje Robinsona i uzastopnih autora jest da oklopi prikazani na spomenicima da bi bili učinkoviti protiv rezanja i probijanja, ako su u koži, moraju biti izrađeni od očvrstnute kože pa onemogućuju potrebno kretanje te ne uzimaju u obzir dva glavna čimbenika. Najprije su se prsluci i oklopi izrađeni od sirove kože koristili kao učinkovita zaštita ratnika od brončanog doba do sedamnaestog stoljeća poslije Krista i dalje, bez onemogućavanja kretanja. Problem se mogao riješiti korištenjem kože različitih debljina u različitim dijelovima oklopa. Najupečatljiviji primjer je *spola*⁴² starih Grka, koja je predstavljala kožni oklop pričvršćen na

⁴¹ Anglo-franc. *doublet* - muška kratka usko postavljena jakna i prsluk s podstavom, obično nošena od 14. do 17. stoljeća; u ovom kontekstu odnosi se na *subarmale*, odnosno kožni podstavljeni prsluk

⁴² Grč. *spola* - Spole su tanki oklopi koji su hipaspisti nosili u starogrčkoj borbi, često izrađeni od platna ili kože. To također može biti gusto tkana tunika, a slična je linotoraksu. Cilj *spola* bio je olakšati standardno opterećenje hoplita sa standardnog metalnog thoraxa/kirase.

ramenima, vjerojatno pravi kožni oklop te kožni kaputi engleskih konjanika u građanskom ratu, otporni na bilo kakve ograde, udare ili rezanja.

Drugo, kožni oklopi u svakom su slučaju neka zaštita, možda manje učinkovita od metalne, ali uvijek učinkovitija od obične tunike.

Ovaj kožni oklop možda se u izvorima jednostavno nazvao *corium*⁴³. Kožni oklopi, kako pokazuju nalazi iz Vindonisse, bili su uglavnom od kozje ili ovčje kože. Čvršći ili jači dijelovi izrađeni su od teleće ili jelenove kože te su čvrsti i nanizani. Kožni oklop od kože divokoze davao je veliku fleksibilnost i nošen je poput kaputa. Ti primjeri kožnih kaputa pojavljuju se u figurativnim spomenicima kao kruti i bez nabora, ostavljajući dojam kaljene kože. Tacit kaže da su germanska i keltska plemena razumjela izradu kožnih oklopa i kaciga, što je potvrđeno arheološkim nalazima u Vindonissi. Kožni oklopi općenito su bili bez rukava, no ramena su, međutim, bila zaštićena jakim kožnim štitnicima za ramena, vjerojatno od teleće kože, sličnog oblika kao i pancir. Oni su bili spuštjeni na ramenima, ili jednostavno vezani, dosežući do pola lakta, istovremeno štiteći prsa. Ponekad su imali male posjekotine koje omogućuju bolje kretanje nadlaktice. Metalni oklop nije nošen preko krutog kožnog oklopa. Pomno promatrajući pojedinosti na rimskim spomenicima lako je razlikovati oklop od tvrde kože (kaljena koža) od polukrutog kožnog dubleta ili drugih fleksibilnih oklopa od meke kože. To, međutim, ne isključuje mogućnost da su neki kožni oklopi bili nošeni preko obručnih oklopa istog oblika radi zaštite od kiše i hrđe. U tom slučaju vojnik je na neki način bio prekriven s dva oklopa, metalnim (*thorax*) i kožnim (*lorica*). Stoga možemo sažeti da se kožni korzet ponekad nosio preko ili u kombinaciji s metalnim okloпом, a ponekad i kao jedina zaštita za tijelo.

Oblik kožnog oklopa razvio se tijekom prva dva stoljeća poslije Krista; u prvom stoljeću po. Kr. često je dugačak i trup je izrezan ravno, bez pokrova, ponekad opremljen *pretygesima*; imao je i široke štitnike za ramena. U drugom stoljeću, kao i kod većine zaštite od meke kože, postao je kraći, izgubivši jače štitnike i poprimajući oblik široke košulje. Ovako se pojavljuje na carskim spomenicima (slika 10.). Obično je oblikovanih rubova na ramenima i na donjim rubovima, ali bez *pterygesa*. Ponekad je ojačan utiskivanjem (Sumner, D'Amato, 2009: 135-139).

⁴³ Lat. *corium* - sloj kože

Slika 10. *Auxilia u sagiai* i kožnom oklopu, ojačanim na oblikovanim rubovima, Trajanov stup, scena LI.; Roma, Museo Della Civita Romana (preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 139)

Prema Travisu (2012) Rimska *lorica musculata* razvila se iz grčko-helenističke i etrursko-italske tradicije. Musculata časnika carskog Rima vjerojatno potječe od grčkog tipa muskulaturnog oklopa. Od 7. do 4. stoljeća pr. Kr. na italskom se poluotoku koristio jednostavniji i stilizirani oblik muskulaturnog oklopa koji se nazivao *cardiophylax*⁴⁴ (Slika 11.) kojeg čini par diskova promjera 20 do 50 cm povezanih remenjem te prebačenih preko glave da bi zaštitili prednji i stražnji dio prsnog koša.

Slika 11. Samnitski brončani oklop od tri diska, 400. - 300. g. pr. Kr. (preuzeto iz: Travis, 2012: 107)

⁴⁴ Lat. *cardiophylax* - uobičajena prsna zaštita u drevnoj Iberiji, najčešće kružna, s ukrasima i reljefima koji prikazuju životinje i uzorke

Taj osnovni oblik zaštite tijela poznat je iz Anakone, Kampanije, Korzike te južne Francuske. Iz njega se tijekom 4. st. pr. Kr. razvija samnitski oklop sastavljen od 3 veća diska, dva gore i jednog ispod, zajedno tvoreći trokutasti pektoral. Ovaj oklop također podrazumijeva prednju i stražnju ploču, odnosno pektoral, ali nisu više povezane remenjem već s četiri brončane ploče, dvije preko ramena, a dvije sa strana tijela preko donjeg dijela rebara, pružajući dodatnu zaštitu tijelu. Samnitski oklop od tri diska (Slika 11.) predstavljao je znatni napredak u odnosu na jednostavni *cardiophylax*, a bez većih promjena proizvodne cijene. Od sredine 4. st. pr. Kr. u priobalnim regijama (poput Kampanije, Lukanije i Apulije) pojavljuje se grčki tip muskulaturnog oklopa *thorax*⁴⁵. U ovom slučaju se pod samnitskim utjecajem miješa s oklopom od tri diska i stvara se hibridni oklop pravokutnog oblika sa stiliziranim prikazom anatomije tijela (Slika 12.). Taj se tip oklopa koristi tijekom 3. i 2. st. pr. Kr., sve do Marijevih reformi iz 107. pr. Kr. Centralna i južna Italija smatraju se mogućim proizvodnim centrima ovog tipa oklopa (Travis, 2012: 91-92).

Slika 12. Restaurirani brončani muskulaturni oklop grčkog tipa, carsko doba, 1.-3. st. (preuzeto iz: D'Amato, 2009:

42)

⁴⁵ It. *Thorax* - Pojam *torax* opisuje prsni oklop tijekom ere Aleksandra Velikog i tradicionalno je izrađen od metala u većini konteksta.

Travis (2012) napominje da nedostatak nalaza ne znači nužno i rijetkost. Zaključuje da se, iako oklopa nema u pogrebnim kontekstima, a skupocjen je komad opreme, oklop nasljeđivao. Kada bi oklop postao neupotrebljiv, obično bi se reciklirao, a ne odbacio. Ovaj hibridni tip muskulaturnog oklopa bio je preskupocjen za dio opreme rimskih vojnika te bi, kako je Travis napomenula, valjalo vjerovati Polibijevom navodu da je ipak najveći broj vojnika koristio *cardiophylax* (Polibije, VI. 23. prema Goldsworthy, 2003: 30. prema Travis, 2012: 94).

Muskulturni oklop carskog doba (1. - 5. st.) bogato je dekoriran apliciranim ili urezanim motivima. Travis izdvaja potencijalno dva stila. Prvi, helenistički tip visokog je struka i bogate dekoracije kombiniran s dvostrukom suknjom, tzv. *pterygesom*⁴⁶, a na Trajanovom stupu ga nose svi časnici. Ovakav tip oklopa, ali u kožnoj varijanti (*thorax*) nosili su konjanici, posebno kombiniran s dvostrukim *pterygesama*, stoga nije isključena mogućnost da je i metalni muskulturni oklop bio u ovom obliku prilagođen za konjanike kao što je vidljivo na spomeniku iz Glanuma. Moguće je da su kraće varijante maskulate nosili niže rangirani časnici, ali svakako kožne varijante (D'Amato, 2009: 51 prema Travis, 2012: 122).

Drugi tip, republikanski, defenzivnijih je karakteristika, spušta se do kukova te se dodatno produljuje preko abdomena, a donji rub je ponekad sadržavao šarnire za koje su se pričvrstile razne metalne aplikacije poput diskova, figura ili floralnih motiva. Nije isključeno da su u tu svrhu bile pridodane *phalerae*⁴⁷, kao one pronađene u Srbiji (D'Amato, 2009: 51,123 prema Travis, 2012: 90,94). D'Amato ne navodi mjesto nalaza. Danas se nalazi čuvaju u beogradskom Arheološkom muzeju (danas Muzej grada Beograda) (Visković, 2018: 110)⁴⁸. Najčešća dekoracija na mramornim portretima jest motiv Meduzine glave prikazan na centralnom dijelu oklopa s parom grifona na području rebara. Drugi česti motivi su krilate Viktorije, Minerva, prikaz oružja i trofeja i slično. S obzirom da su ukrasi na skulpturi isklesani, nije sigurno jesu li ti motivi na originalnim oklopima bili aplicirani zakovicama, lemljeni ili urezani, slično kao što vidimo na konjaničkim kacigama (D'Amato, 2009: 122 prema Travis, 2012: 90,94). Robinson je iznio mogućnost da je većina skulpturalnih prikaza neutemeljena u stvarnosti i da takav tip oklopa nije postojao, već su služili propagandni, odnosno idealizaciji slike određenog pojedinca (Robinson, 1975: 149).

⁴⁶ Grč. πτέρυγες - perje

⁴⁷ Lat. *phalerae* - (u antičkoj Grčkoj i Rimu) svijetli metalni disk koji se na grudima nosio kao ukras ili se koristio za ukrašavanje konja

⁴⁸ URL: <https://repositorij.unizd.hr/islandora/object/unizd%3A1997/datastream/PDF/view>

Najčešći primjer prikaza vojske u punoj opremi je Trajanov stup. Prikazuje vojnike opremljene u odore, a legionare isključivo u obručne oklope. U Trajanovo vrijeme obručni oklopi su već više od stoljeća u upotrebi, pa ne samo da su prikazane forme obručnih oklopa, nego se taj oklop identificirao prema pojedinom činu, građanskom statusu ili funkciji.

Lorica segmentata je vrsta obručnog oklopa koji je sastavljen od željeznih ploča međusobno spojenih s kožnim trakama, s armaturom od legure bakra. Poznat je još od brončanog doba. *Dendra panoply*⁴⁹ uključuje upravo ovaj tip oklopa, do sada najraniji poznati primjerak (Slika 13.) (Bishop, Coulston, 2006: 95 prema Travis, 2012: 32). Gornji dio oklopa podsjeća na kasniji muskulaturni oklop (Travis, 2012: 32).

Vrsta oklopa koja je postala poznata kao *lorica segmentata* bila je zaobljena kirasa, odnosno njezini sastavni dijelovi su se pomicali u odnosu jedan prema drugom kako bi omogućili veću fleksibilnost nego što je bilo moguće s krućim oblikom tjelesnog oklopa, odnosno s mišićnom kirasom. Većina oklopa koje su koristili rimski vojnici bila je zaobljena do neke mjere, s obzirom na to da je većina oklopa bila od ljuskica, obruča ili segmentiranih dijelova. U novije vrijeme poznat je i kao laminirani ili segmentni oklop. Rimski naziv za ovu vrstu oklopa nije poznat. *Lorica* (oklop ili kirasa) je očita, ali kvalifikacijski epitet nije preživio. Obrazložena je pretpostavka na bazi *lorica lam(m)inata* o upotrebi lamele za opisivanje lima (Bishop, 2002: 1). *Lorica segmentata* bila je modularna i sastojala se od četiri glavna elementa ili jedinice: jedan dio za svako rame i po jedno za svaku stranu trupa. Svaki od ova četiri dijela bio je izrađen od preklapajućih zakrivljenih traka od željeznih ploča koje su bile prikovane na kožno remenje dopuštajući znatnu količinu kretanja između susjednih ploča (Bishop, 2020: 1,2).

⁴⁹ Grč. *dendra panoply* - Panopli oklop iz mikenskog doba (oklop cijelog tijela) izrađen od brončanih ploča otkrivenih u selu Dendra u Argolidu u Grčkoj.

Slika 13. Arheološki muzej Nafplio: Pogled s prednje strane na mikenski oklop i kacigu od kljove vepra iz komorne grobnice 12 groblja Dendra (kraj 15. stoljeća prije Krista).

URL:https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a4/Mycenaean_armour_from_chamber_tomb_12_of_Dendra_1.JPG

U drugim kulturama pomoću artefakta oklope nalazimo u upotrebi istovremeno s Rimljanima, ali također u konjaničkom kontekstu (na Trajanovom stupu vidimo dačke i sarmatske konjanike prikazane s obručnim oklopom, no oni nisu arheološki dokazani). Iz helenističkog svijeta nam je također poznata upotreba ovakvih štitnika za ruke. Čini se da se kod Rimljana obručni oklop počeo prvo koristiti među gladijatorima u formi zaštite za ruke prije nego se ovakva vrsta oklopa proširila u vojnoj upotrebi (Bishop, 2002: 18).

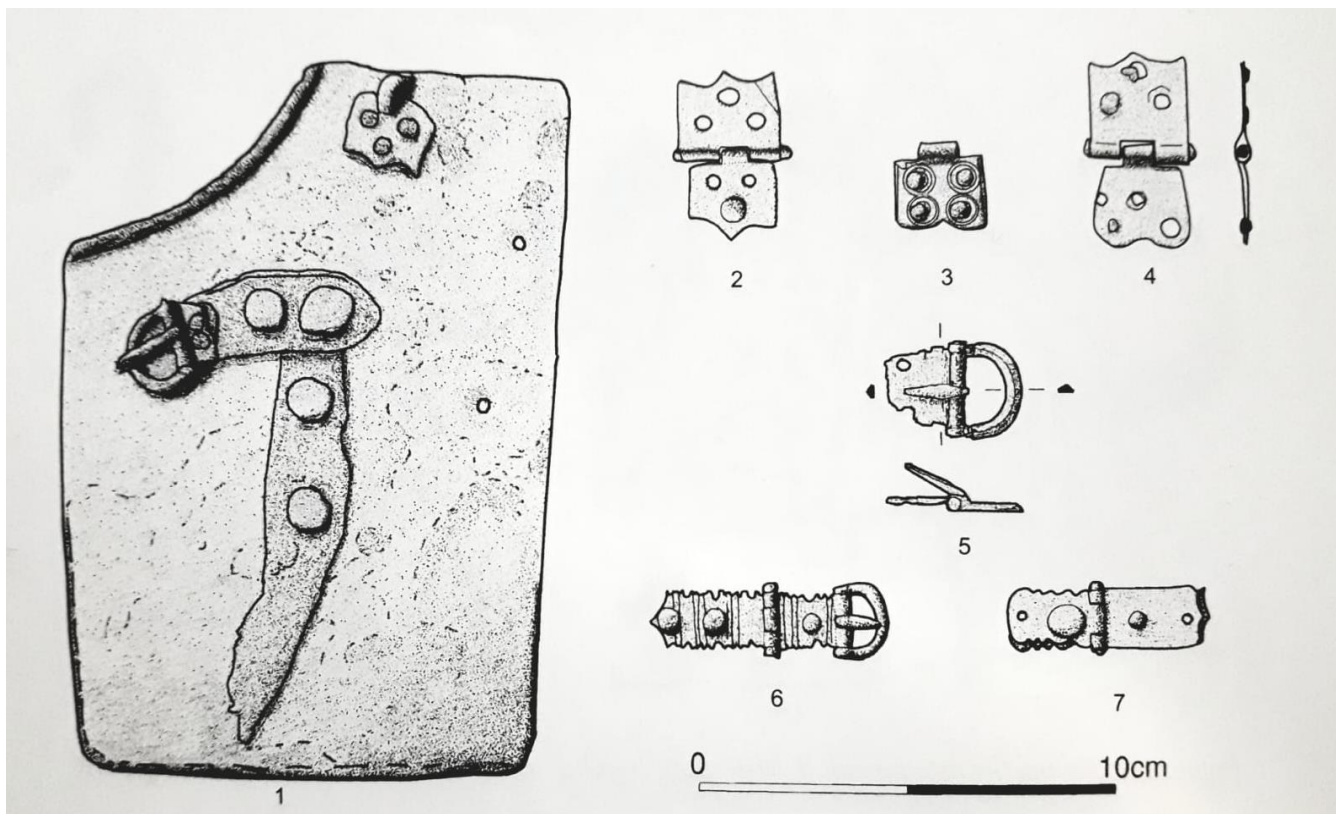
Nalaz iz Pergama, kratko objavljen početkom 20. stoljeća, ali tek nedavno identificiran, može ponuditi prototip za rimski segmentni oklop. Iskopan je u Pergamonu te je pronađen u obliku željeznih dijelova.

Ovaj se nalaz ne uklapa ni u jedan od poznatih tipova rimskog segmentnog oklopa i, unatoč nesigurnosti izvora, možda je helenistički prototip za segmentni oklop. Dijelovi uključuju šarke i poput *lorice segmentate* imaju istanjene i valjane rubove na pločama, uključujući i izrez na vratu. Na prsima sadržava prsten za pričvršćivanje koji je ležao ispod komada željeza na ramenu (Bishop, 2002: 18 - 20).

Tri najpoznatija tipa segmentnih oklopa jesu nalazi iz Corbrigea, u blizini Hadrijaovog zida 1964. godine, nalaz iz 1905. godine, odnosno fragmenti segmentnog oklopa nađeni tijekom iskopavanja u Newsteadu u Velikoj Britaniji. Treći tip je nađen kod njemačkog sela Kalkriese, 1994. g. na području Varusschlacht (područje bitke u Teutoburškoj šumi 9. g.). Pronađeni dijelovi oklopa smatraju se najranijim primjerom *segmentate* (Bishop, 2002: 2 - 4).

Kalkriese tip bio je u upotrebi od otprilike 9. g. pr. Kr. pa do oko 50. godine, u doba Klaudija. Corbridge tip se pojavljuje oko 40. godine, na prijelazu iz Kaligulinog u Klaudijevo doba i koristi se do doba Antonina Pija, tridesetih godina 2. st. Tada se pojavljuje i Newstead tip koji je u upotrebi sve do tridesetih godina 3. st. (Bishop, 2002: 91 prema Travis, 2012: 43 prema Visković, 2018:82).

Kalkriese tip oklopa se prema podacima i razdoblju najpotpunije podudara s julijevsko-klaudijevskom dinastijom (Slika 7.). Kalkriese tip dijeli mnoge karakteristike s Corbridge tipom. Ima vertikalne i vodoravne trake za pričvršćivanje i šarku za spajanje s pločicom na sredini ovratnika, premda su okovi bili potpuno drugačijeg oblika (Slika 14.). Kožne trake za pričvršćivanje zakovane su direktno na oklop s velikim zakovicama od bakrene legure, dok je pričvršćivanje šarke bilo *sub-lobate* (koji ima tri točke) i pričvršćen je s četiri zakovice. Horizontalna traka za pričvršćivanje sadržavala je kopču na kojoj je izravno bilo pričvršćeno par zakovica. Cijeli opseg ploče obrubljen je cjevovodima od legure bakra, slično kao na željeznim kacigama. Zajedničko kao i s dugim oklopima *lorica segmentata* jest to da je blago ispupčen (Bishop, 2002: 23). Tipični za Kalkriese *segmentatu* su rebrasti rubovi šarnira koje stvaraju ukrasni oblik koji spajaju remenje s kopčom. One se gube na Corbridge tipu (Bishop, 2002: 78).

Slika 14. Lijeva prsna ploča oklopa iz Kalkriesea

1 Kalkriese tip oklopa *lorica segmentata*

2 - 4 *sub-lobate* šarke

5 kopča na remenu

6 - 7 spojnice sa šarkama

(preuzeto iz Bishop, 2006: 98)

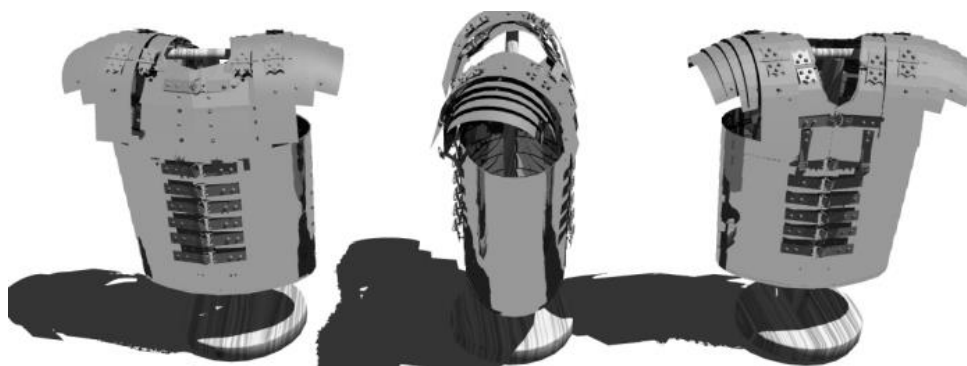
Dekoracija na *lorica segmentati* vidljiva je kroz više formi. Najočitiiji način bio je uporabom ukrasnih okova. Šarke, okovi i podlošci mogu biti ukrašeni izvan dalje jednostavnih funkcionalnih zahtjeva. Ukrasni oblici prvi put su vidljivi na Kalkriese tipu oklopa i na kirasi tipa Newstead koja je tek u upotrebi otprilike 300 godina kasnije. *Sub-lobate* (Slika 15.), a kasnije *lobate* (Slika 15.) jesu dekoracije koje se pojavljuju na spojnicama remenja i kopči u obliku šarke te su najočitiiji primjeri ukrašene funkcionalne opreme. Ukrasni oblici, u obliku zarezanih rubova, korišteni su na šarnirima na Kalkriese tipu kirasa sve do trenutka kada je Corbridge tip postao jednostavniji. Površinski ukrasi na tijelu oklopa pojavljuju se kao označeni centrični krugovi, zarezane crte ili reljefni uzorci. Na Corbridge tipu korišteni su ukrasni podlošci za kožne zakovice u obliku dugmadi (umba), identični kao i na galskim kacigama. Treći dekorativni element (oblik ukrasa) potekao je iz boje kontrasnih svojstvenih

metala koji se koriste za oklop. Siva boja za samu ploču, zlatnožuta za okove od bakrene legure i, u mnogim slučajevima, tamnija bakrena boja za zakovice koje su na nekim primjerima dodatno pozlaćene (Bishop, 2002: 77,78).

Slika 15. *Lobate* šarka (Preuzeto iz Bishop, 2002: 34)

Varon definira da je *lorica* izrađena od traka kože (*lori*), i odnosila se na prvu *loricu* ovih vrsta, uglavnom etrurskog podrijetla, koje su kasnije bile prototipi metalnih verzija. Ali postoje snažni elementi koji podupiru tezu da su se *lorice* izrađene od traka kože još uvijek koristile u ranom imperijskom dobu. Postoje mišljenja da je upravo kožna *segmentata* prikazana na mnogim spomenicima te da ju je bilo lako proizvesti kao što je bio brz i jeftin način opremanja vojnika. Vojnici su je mogli nositi tijekom fizičkog rada, dok bi im metalni oklop to onemogućavao. Takva kožna *lorica* mogla je poslužiti kao prototip za razvoj obručnog oklopa (Sumner, D'Amato, 2009: 149).

Slika 16. Rekonstrukcija Kalkriese tipa *lorice segmentate* prikazuje stražnju (lijevo), bočnu (centar) i prednju (desno) (Preuzeto iz Bishop, 2002: 28)

Oklop rimskog vojnika neprestano se razvijao, preuzimajući od tradicija Etrurije i ostalih italjskih naroda, Grka, Kelta i helenističkog svijeta. Sve su te tradicije bile izmiješane i unutar jedne legije i pojedinih postrojbi istovremeno su se koristile različite vrste oklopa. Četiri osnovne vrste oklopa pojavljuju se u strukturi rimske vojske: obručni oklop (*lorica segmentata*), karičasti oklop (*lorica hamata*), muskulaturni oklop (*lorica musculata*) te ljuskasti oklop (*lorica squamata*) (Slika 17.).

Hibridni oblik obrane tijela, takozvana *lorica plumata*, sastojao se od pancira s vrlo malim ljuskicama pričvršćenima na njezinu površinu. Iz ovog razdoblja nije preživio niti jedan primjerak maskularne kirase za koju se pretpostavlja da su je koristili oficiri. Oblik oklopa koji se u 1. stoljeću po. Kr. naziva *lorica segmentata* - kirasa izrađen je od traka željeznog lima zglobljenih na kožnim remenima s okovima od legure bakra. *Lorica segmentata* bila je posebno čvrsta u području ramena. Vjerojatno iz razloga što su panciri imali udvostručene dijelove na ramenima. Istaknuto je da pločni oklop ima jednu glavnu prednost u odnosu na pancir, a to je činjenica da bi prilikom udara apsorbirao silu udarca, dok bi pancir, ako nije ekstremno podstavljen jastučićima, završio zabijen u tijelo osobe koja ga nosi. Radi se o oklopu izrađenom od čvrstih kožnih, brončanih ili željeznih pločica međusobno povezanih brončanom žicom ili kožnim uzicama (Bishop, 2002: 95,98). Ljuske su obično bile od bronce ili legure bakra ili željeza. U rimskom jeziku nije bilo razlike u terminologiji kao što postoji danas. Da bi se razlikovao ljuskasti oklop ili lamelarni oklop, riječ *squama* upotrebljavala se neselektivno za označavanje bilo koje konstrukcije. Osnova kirase, odnosno bazni dio ponekad je bio od kože, ili od komada jakog platna (*lorica lintea*) na koji su se pomoću kožnog remenčića šivale metalne ljuske ili "perje", kako su ih također nazivali (Sumner, D'Amato, 2009: 125). No, u rimskoj vojnoj terminologiji nije postojao odvojen naziv za lamelarni oklop, već su za konstrukciju oba tipa Rimljani koristili termin *squama*. Korištenje podstavljenog donjeg odjevnog predmeta (*thoracomacus* ili *subarmalis*) s *lorica segmentata* dodatno bi zaštitilo ramena od modrica (Bishop, Coulston, 2006: 98).

Slika 17. Detalji fragmenta *lorica squamata*

URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Lorica_squamata#/media/File:Roman_scale_armour_detail.JPG

Verižni, lančani ili karičasti oklop (Slika 18.) bio je najrašireniji tip rimskog oklopa. Koristio se kao glavni oklop od 3.st. pr. Kr. Varon za opis ovog oklopa koristi riječ *gallica*, koja se tada koristila u vojnom govornom “slengu”. *Gallica* je obično izrađena od željeza (*lorica ferro aspera*) i štitila je bedra. Oklop je nošen preko podstavljenog donjeg odjevnog predmeta. Kratki rukavi štitili su nadlaktice. Oklop je ponekad bio opremljen s ramenim komadima *humeralia* koji su regulirali sustav pričvršćivanja oklopa pomoću igala koje su prolazile kroz brončani ili kožni komad postavljen vodoravno na gornjem dijelu prsa. Rameni dijelovi su uvijek bili postavljeni kožom, ponekad proširenom da pokrije deltoidni mišić, s pričvršćenim dijelom za pojačanje na stražnjoj strani, a vjerojatno nadahnutim strukturom grčkog lanenog oklopa (Sumner, D’Amato, 2009: 38).

Slika 18. Skulptura s prikazom galskog ratnika iz Vacheresa u verižnom oklopu grčkog tipa (preuzeto iz: Travis, 2012: 69.)

Robinson (1974) u svojim studijama *Problems in reconstructing Roman armour*, opisuje kako su dokazi kožnih odjevnih predmeta minimalni i demonstrira kako kožni oklopi nisu prikazani na skulpturama. Također opisuje da je, da bi bio zaštitni, morao biti od čvrste kože i referira se na Plinija Starijeg koji je raspravljao o oklopu od kože nilskog konja te je rekao da je beskoristan kada je mokar te da je to praktični razlog zašto se u rimskoj vojsci nije koristilo kožno okloplje (Robinson, 1974). Dok se ne pronađe primjerak rimskog muskulaturnog oklopa, nećemo biti u mogućnosti potvrditi ove teze. U svakom slučaju, pojava muskulaturnog oklopa na Trajanovom stupu i sličnim spomenicima mogla bi govoriti u prilog tezi da je ipak postojala metalna maskulata, barem u ograničenoj raširenosti za visokorangirane časnike i samog cara (Bishop, Coulston, 1993: 85).

Ghul i Koner (1994) u svojoj knjizi *The Romans* opisuju kako je Servije Tulije reorganizirao rimsku vojsku prema grčkom *phalanxu*⁵⁰, a prva je dva reda vojske opremio kirasama *hoplitai*⁵¹ (Ghul i Koner, 1994: 568).

Slika 19. Izložba oklopa Hoplita iz Arheološkog muzeja Krfa

URL:https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/33/Hoplite_armour_exhibit_at_the_Corfu_Museum_clouseup.jpg

Hoplitai (Slika 19.) također nazvan *panoply*⁵², često izgrađen od bronce, težio je gotovo 32 kilograma. Oklop *hoplitai* češće je bio izrađivan od lanene tkanine zalijepljene zajedno, zvane *linotoraks*⁵³. *Linothorax* je bio najpopularniji oblik nošenog *hoplita*, budući da je isplativ.

⁵⁰ Grč. *phalanx*- trupa ili časnici koji stoje ili se kreću u uskoj formaciji

⁵¹ Grč. *hoplitai* - oblik grčkog prsnog oklopa

⁵² Grč.*panoply* - kompletno odijelo grčkog vojnika

⁵³ Grč. *linothorax* - vrsta oklopa gornjeg dijela tijela koji se koristio u drevnom mediteranskom svijetu

Charles (2004) opisuje kako je na jednom zasjedanju senata Augustus nosio kirasu pod tunikom, *lorica sub ueste* (Aug. XXXV., 1). At Calig. LII. Također opisuje i kako je ponekad nosio *thorax* Aleksandra Velikog (Charles, 2004: 122). Pojam *thorax* opisuje prsni oklop tijekom ere Aleksandra Velikog i tradicionalno je izrađen od metala u većini izvora. *Linothorax* je bio izrađen od lanenog platna zalijepljenog u slojeve sa životinjskom masti. Polibije je opisao da su se slojevi lijepili s masti od vola (Freeman, Charles, 2014: 154).

Slika 20. Alexander Mosaic (detalj), House of the Faun, Pompeii oko 100. g. pr. Kr.

URL:

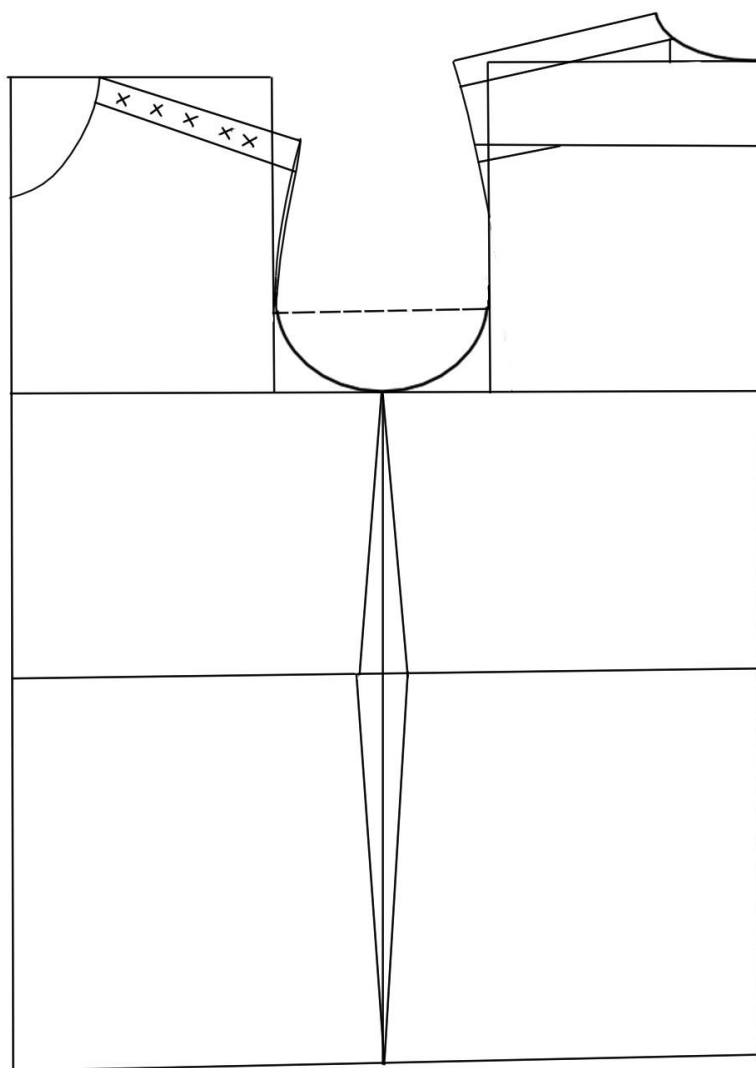
https://en.wikipedia.org/wiki/Linothorax#/media/File:Alexander_the_Great_mosaic.jpg

3. EKSPERIMENT

Kao polazište eksperimentalnog dijela odabrano je rimsko razdoblje i portret, odnosno skulptura Augustusa iz Prima Porte iz 20. godine pr. Kr. Tekstualnom analizom istražene su mnogobrojne metode i primjeri maskularnog oklopa te dokazi da su maskularni oklopi bili izrađeni od neke vrste metala, kože ili lana. Međutim, budući da se ne može dokazati od kojeg je materijala maskularni oklop na skulpturi, pomoću zapažanja i tekstualnih dokaza možemo samo sugerirati. Dakle, iz tog razloga odjevna kompozicija ne može biti kopija, već reinterpretacija. Sama reinterpretacija počinje od izrade tehničkog crteža, a zatim kroja. Drugi korak je odabir materijala, gdje i nastaje sam eksperiment. Prilikom izrade bio je otežan izbor materijala zbog više sugestija materijala koji sami tekstualni dokazi nude. U ovom slučaju izabrana je vegetabilna koža i uspješno testirana metoda izrade pomoću kuhane kože. Prilikom izrade odjavnog predmeta pozornost je dana detaljima poput vrste šavova i dubine reljefa zbog malo financijskih i vremenskih uvjeta. Odjevni predmeti šivani su na šivaćem stroju (a ne ručno) i koža je na porubima stanjena strojno kako bi je bilo lakše iskaširati i prošiti na šivaćem stroju.

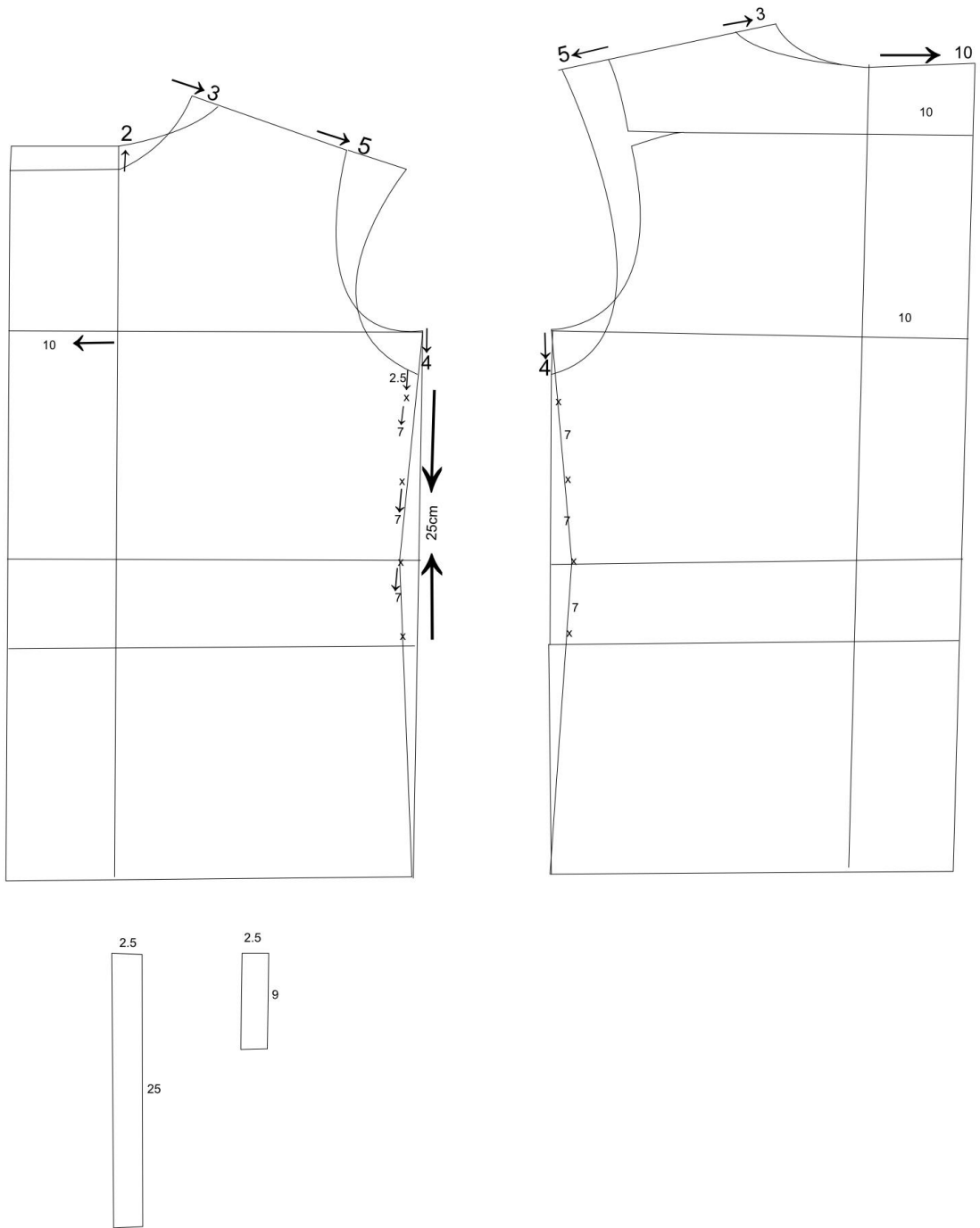
Iz odjevne kompozicije odabrana su dva odjevna predmeta, *thoracomacus/subarmalea* i gornji oklop *loricae masculatae*.

Tijekom izrade krojeva kao temeljni kroj izabran je kroj muške košulje. Temeljni kroj je odjevne veličine 50. Upute za izradu kroja su prema uputama iz knjige i ujedno stručne literature autora Ujević, Rogale, Hrastinski (2010) *Tehnike konstruiranja i modeliranja odjeće*. Konstrukcija temeljnog kroja (Slika 21.) je prikazana na slici. Temeljni kroj muške košulje korišten je i za modeliranje *lorice* i *thoracomacusa*.

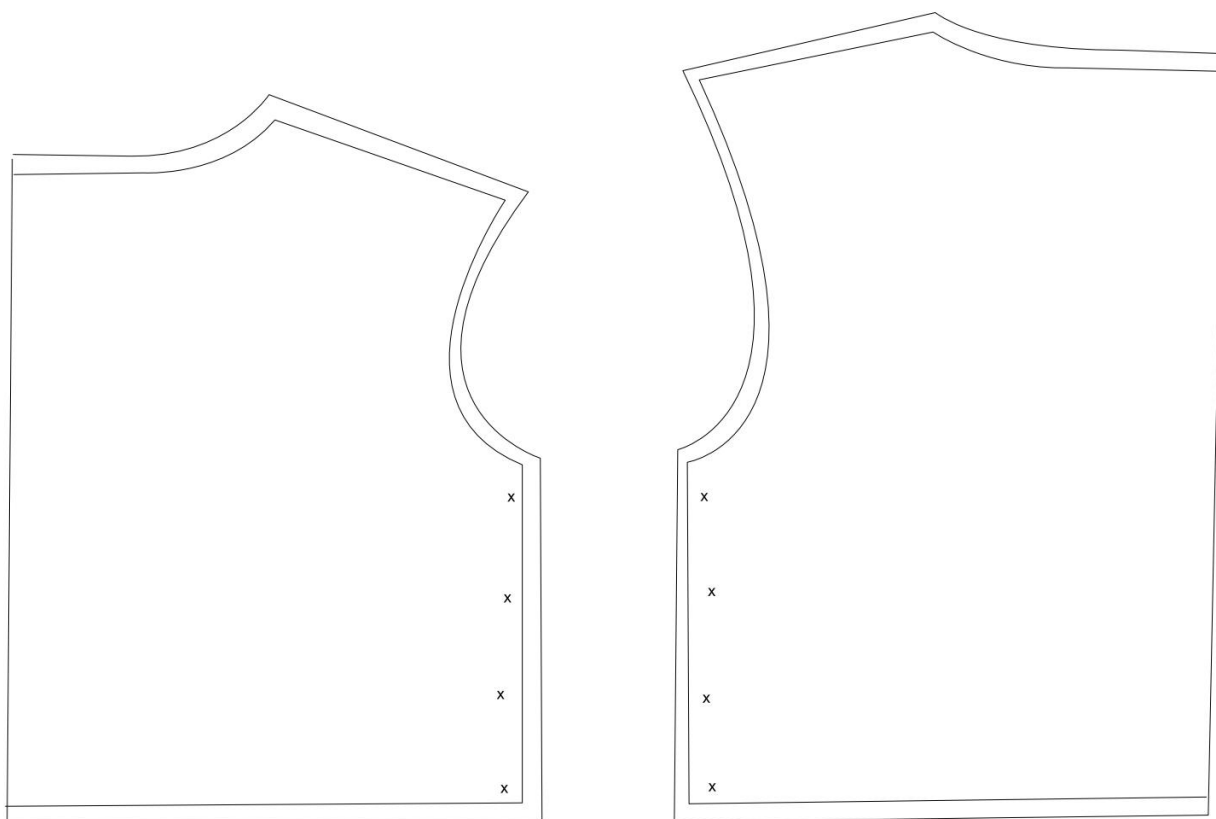

Slika 21. Konstrukcija temeljnog kroja muške košulje

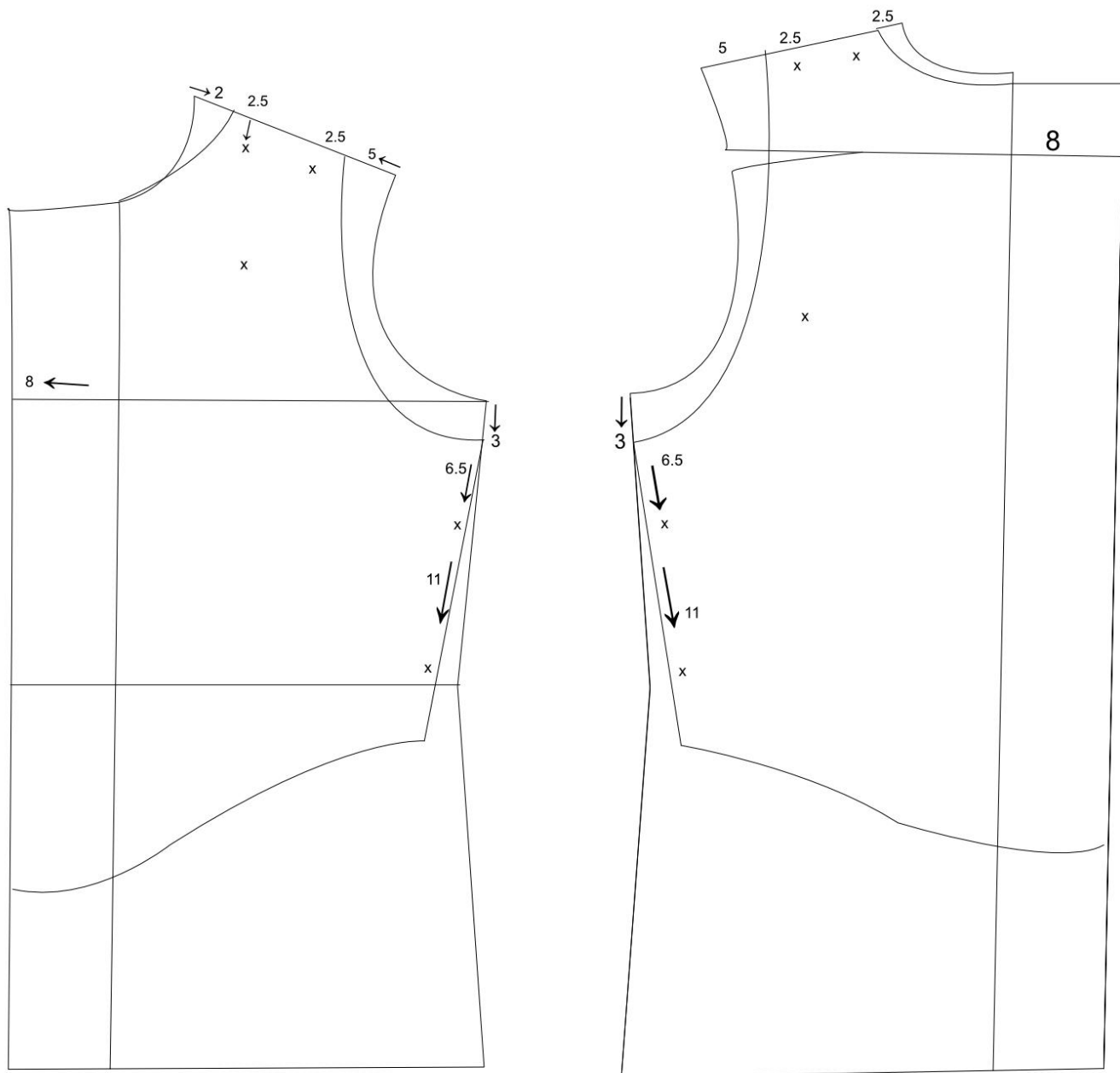
Nakon konstituiranja temeljnog kroja kroj je modeliran prema željenim krojnim dijelovima. Prvo je modeliran *thoracomacus* (Slika 21.). Kroj je sa stražnje i prednje sredine produljen 10 cm zbog punila, odnosno spužve koja je dodana prilikom izrade između dva sloja, kože i filcane podstave. Na prednjem dijelu u visini vratnog izreza izrez je produljen i podugnit za 2 cm te je prema ramenom šavu, s prednjeg i stražnjeg dijela kod vratnog izreza, produžen za 3 cm, a u području orukavlja za 5 cm. Od dubine orukavlja prema bočnom šavu orukavlje je prošireno za 4 cm. Zatim, od te nove točke, označuje se duljina samoga kroja koja iznosi 25 cm. Na kroju je označeno mjesto kod bočne linije kroja oznakom **x** gdje se provlače šarke ili zakovice. Ispod se nalazi nacrtana traka od 25 cm koja je zapravo jedna od *pterygesa* te se kroji 35 puta. *Pteryges* su nakon rezanja kaširane ili lijepljene na filc, zatim ponovno krojene na filcu i produljene za još 2 cm. Kraći krojni dio koji iznosi duljinu 9 cm krojen je 16 puta i pričvršćen zakovicama na oznaku na bočnim stranama kroja. Kraći krojni dio je spojen tako da naličje trake prekriva lice i naličje odjavnog predmeta te je spojen zakovicom. Time je stvoren tunel kroz koji je provučena traka za vezanje. Vezanjem se spajaju prednji i stražnji dijelovi na bočnoj strani.

Slika 22. Modelirani kroj za odjevni predmet *thoracomacus/subarmale*

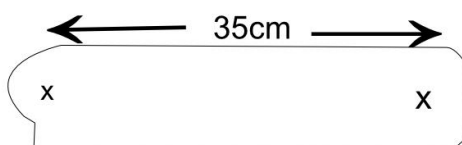

Slika 23. Gotov kroj za odjevni predmet *thoracomacus/subarmale*. Na slici je prikazan gotovi krojni dio s dodatcima za šivanje i oznakama za zakovice. Kroj je krojen tako da je pregib tkanine, odnosno kože na prednjoj i stražnjoj sredini. Iskrojjeni krojni dijelovi tijekom šivanja nisu spojeni u području bočnog šava, već su skupa s podstavom samo prošiveni s unutarnje strane. *Pteryges* su iskrojjeni bez dodatka za šavove. Krojni dio nema oznake za smjer osnovne niti jer je krojen iz kože te je krojenjem morao biti pozicioniran ovisno o komadu kože.

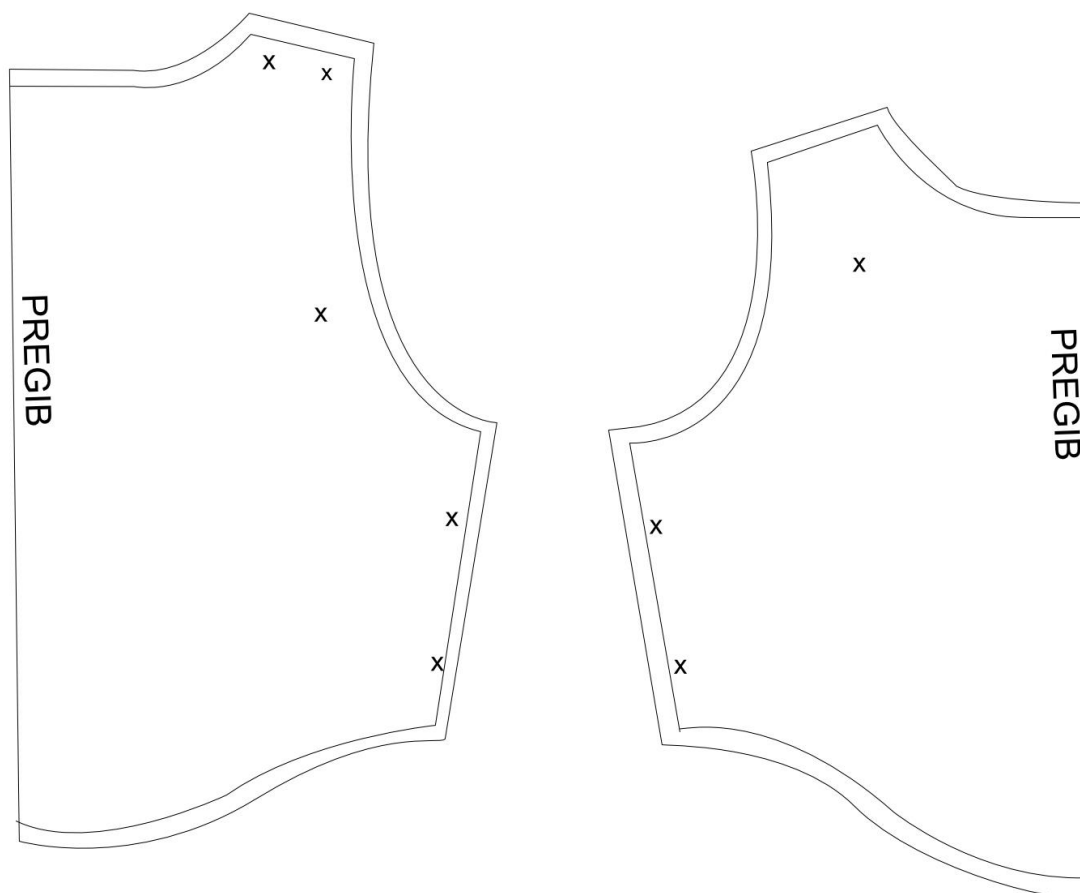

Slika 24. Nakon modeliranja kroja za odjevni predmet *thoracomacus/subarmale* izmodeliran je kroj za odjevni predmet *lorica masculata*. Kroj je sa stražnje i prednje sredine produljen 8 cm. Na prednjem dijelu u visini vratnog izreza izrez kod ramenog šava sužen je za 2 cm, a u području orukavlja u visini ramenog šava sužen je za 5 cm. Od dubine orukavlja prema bočnom šavu orukavlje je prošireno za 3 cm. Kroj je u području struka sužen za 1 cm i povučena je linija od dubine orukavlja do struka i dodatno je produljena. Linija iznosi 23 cm s prednje i stražnje strane, odnosno u bočnom dijelu prednjeg i stražnjeg krojnog dijela. Zatim, od te nove točke, označuje se duljina samoga kroja koja iznosi 25 cm. Na kroju je označeno mjesto kod bočne

linije kroja s oznakom **x** gdje su provučene šarke ili zakovice i u području ispod ramena. Tu su dijelovi spojeni s običnom trakom od kože i štitnikom, odnosno trakom za ramena (Slika 24.).

Slika 25. Krojni dio štitnika ili spojnika za ramena duljine 35 cm. Na oznakama **x** je spojen s prednjim i stražnjim krojnim dijelom. Krojnom dijelu nije dodan dodatak za šav.

Slika 26. Gotov krojni dio za odjevni predmet *lorica masculata*. Na slici je prikazan gotov krojni dio s dodatcima za šivanje i oznakama za zakovice. Kroj je krojen tako da je pregib tkanine, odnosno kože, na prednjoj i stražnjoj sredini. Iskrojjeni krojni dijelovi tijekom šivanja nisu spojeni u području bočnog šava, već su skupa s podstavom samo prošiveni s unutarnje strane, a remenje je spojeno pomoću zakovica na oznakama x u bočnim dijelovima. Krojni dio nema oznake za smjer osnovne niti jer je krojen iz kože te je krojenjem morao biti pozicioniran ovisno o komadu kože.

Nakon što je krojni dio za odjevni predmet *lorica masculata* iskrojen iz kože, postignut je željeni oblik metodom kuhanja kože. To je postignuto tehnikom oblaganja, gdje je količina vegetabilne kože obrađena u toploj vodi i stavljena na kalup gdje je dobila specifičan oblik, odnosno oblik muškog torza. Zatim je koža razvučena dok se osuši. Koža korištena za ovu metodu ima debljinu 3 mm. Koža se bojala tek nakon što je skinuta s kalupa i osušena. Nakon toga je bila spremna za kaširanje, odnosno lijepljenje s podstavom, pa za šivanje.

Odabir boje bio je prema vlastitom ukusu, a to su tamno smeđa boja za kožu, i crvena za podstavu, odnosno filc. Podstava i bazna tkanina spojene su metodom kaširanja. Na naličje kože i podstave nanesen je sloj ljepljivosti te su dijelovi spojeni. Krojni dijelovi nisu spojeni s naličja, već su rubovi kože stanjeni pomoću stroja za stanjivanje kože i za 1 cm zalijepljeni prema unutrašnjosti. Odjevni predmeti su s vanjske strane prošiveni. *Pteryges* su na *thoracomacusu* poredane jedna do druge (Slika 26.). Na prednjem dijelu 18, a na stražnjem dijelu nalaze se 17 *pterygesa*. Spojene su s baznim dijelom tako da su lijepljene između podstave i kože, a zatim prošivene.

Gotov odjevni predmet ima mnogo odstupanja od originala. Prvo, prema literarnim izvorima jako je teško ustanoviti o kojem se materijalu radi te se može samo sugerirati koji je materijal u pitanju i ispitati mogućnost tog materijala kod originala pomoću samog pokušaja izrade. Reinterpretacija je uspješna što se tiče metode s kojom je materijal obrađen, odnosno metodom oblikovanja kože. Postignut je niski reljef, no to je iz razloga što je kalup za oblikovanje bio slabo maskularan i bez ikakvih ukrasnih detalja. Dubina reljefa također ovisi i o debljini kože: što je koža tanja, to je reljef dublji. Ako je original izrađen od kože, može se reći da je ova metoda uspješna. Odjevni predmet toga doba vjerojatno je bio bojan prirodnim bojilima, dok u reinterpretiranom predmetu to nije slučaj. Sva materija šivana je strojno, dok se tada sve šivalo ručno.

Slika 27. Gotov odjevni predmet *thoracomacus/subarmale*

Slika 28. Bočni dio gotovog odjavnog predmeta *thoracomacus/subarmale*

Slika 29. Gotov odjevni predmet *lorica masculata*

Slika 30. Gotov odjevni predmet *lorica masculata*

4. ZAKLJUČAK

Nakon tekstualnog istraživanja može se zaključiti da odjevni predmeti s odjevne kompozicije *thoracomacus* i *lorica masculata* mogu biti izrađeni od različitih vrsta materijala. U uvodu rada jasno je opisano koje su metode istraživanja i izrade provedene tijekom izrade rada. Prvo je odabran portret, u ovom slučaju iz rimskog carskog doba te se kroz likovnu analizu opisivalo koji se odjevni predmeti nalaze na skulpturi. Nakon toga bavilo se pitanjem samog materijala i načina izrade. Iz mnogih izvora poput reljefa, skulptura i tekstova moglo se prema određenim smjernicama raspoznati o kojem je materijalu riječ. Mnogo skulpturalnih prikaza jasno prikazuju je li odjevni predmet na skulpturi afirmirao ili negirao tijelo i to pomoću samog oblikovanja kamena. Uski odjevni predmeti prikazani su tako da obrisuju fizionomiju tijela, dok su širi odjevni predmeti prikazani nabrani ili jednostavno bez dubine. Prema izvorima koji su navedeni, može se sugerirati da je materijal na skulpturi od kojeg je napravljena *lorica masculata* od vrste oblikovanog željeza ili kože. Prilikom izrade odjevnih predmeta izabrana je koža kao polazište. Metodom kuhanja i oblikovanja kože uspješno je dobiven oblik muškog torza, dok dubina reljefa ni ne podsjeća na original. Ovo odstupanje nastalo je zbog manjka iskustva i materijalne i vremenske ograničenosti. Prema pronađenim artefaktima može se zaključiti da su materijali obično nebojani, odnosno prirodni. Mnoge suvremene kostimografske reinterpretacije, poput onih na filmu i internetu, predstavljaju replike izrađene od kože. Prema malobrojnim artefaktima koji sugeriraju oblik *lorica masculata* još se ne može zaključiti jesu li postojali oblici izrađeni od kože, no zbog malog broja artefakata izrađenih od bronce i drugih materijala može se nagađati da su postojali, ali su uništeni zubom vremena.

5. LITERATURA

[1] Službena *web*-stranica muzeja *Musei Vaticani*

URL:

<http://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/braccio-nuovo/Augusto-di-Prima-Porta.html> Pristupljeno: 04. 05. 2020. 19:26

[2] Službena *web*-stranica rječnika *Collins English Dictionary*

URL:

<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/cuirass> Pristupljeno: 04. 05. 2020. 19:27

[3] Bishop, M. C. (2002) *Lorica Segmentata, Volume 1: Articulated Roman Plate Armour*, Armatura Press, Braemar, Kirkgate, Chirnside, Duns, Berwickshire

URL:

[file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/M.C.%20Bishop%20-%20Lorica%20Segmentata%20Volume%20I_%20A%20Handbook%20of%20Articulated%20Roman%20Plate%20Armour%20\(None\)-Armatura%20Press%20\(2002\).pdf](file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/M.C.%20Bishop%20-%20Lorica%20Segmentata%20Volume%20I_%20A%20Handbook%20of%20Articulated%20Roman%20Plate%20Armour%20(None)-Armatura%20Press%20(2002).pdf) Pristupljeno: 20. 06. 2021. 18:27

[4] Bishop, M. C.; Coulston, J. C. N. (2006) *Roman Military Equipment, From the Punic Wars To The Fall of Rome*, Oxbow Books; 2nd Edition

[5] Brendel, Otto J. (1931) *Ikongraphie des Kaisers Augustus, Erster Teil: Bis Zur Statue Von Prima Porta*

[6] Charlton, T. Lewis; Charles, Short (1879) *A Latin Dictionary*, Oxford University Press

[7] Charles, Michael B. (2004) Imperial Cuirasses in Latin Verse: From Augustus to the Fall of the West, *L'Antiquité Classique*, 127-143

URL:

<https://www.jstor.org/stable/pdf/41666532.pdf?refreqid=excelsior%3A5759cdf4273fab6a8df9048031bb67f7> Pristupljeno: 05. 05. 2020. 10:43

[8] Cromm, A. (2010) *Roman Clothing and Fashion*, Amberley Publishing Limited

- [9] D'Amato, R.; Sumner, G. (2009) *Arms and Armour of the Imperial Roman Soldier: From Marius to Commodus*, 112 BC – AD 192, S. Yorkshire: Frontline Books
- [10] Freeman, Charles (2014) *Egypt, Greece, and Rome: Civilizations of the Ancient Mediterranean*; Oxford University Press, 154
- [11] Aldrete, G.; Aldrete, A.; Bartell (2013) *Reconstructing Ancient Linen Body Armor – Unraveling the Linothorax Mystery*, John Hopkins University press
- [12] Origaza, R. Y. *Self-Presentation and Identity in the Roman Empire, ca. 30 BCE to 225 CE*.
Diplomski rad. Portlant state university, 2013
URL:
https://pdxscholar.library.pdx.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2015&context=open_access_etds
Pristupljeno: 03.09.2021.
- [13] Robinson, H. R. (1974) *Problems in reconstructing Roman armour*, Roman Frontier Studies, 24-35
- [14] Robinson, H. R. (1975) *The Armour of Imperial Rome*, London, 147-142
- [15] Rupely, Z. S. *Augustus, Justinian, and the Artistic Transformation of the Roman Emperor*.
Diplomski rad, East Tennessee State University: Department of History, 2009.
URL:
<https://dc.etsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3215&context=etd>
Pristupljeno: 03.09.2021.
- [16] Simončić *Od replike povijesne odjeće do kostima*, Sveučilišni udžbenik Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Tekstilno-tehnološki fakultet, 2020
URL: <https://www.bib.irb.hr/1103713>
Pristupljeno: 03.09.2021.
- [18] Theotokis, Yildiz (2018) *A Military History of the Mediterranean Sea; Aspects of War, Diplomacy and Military Elites*, Brill,

[19] Ujević, Rogale, Hrastinski: *Tehnike konstruiranja i modeliranja odjeće*, Zagreb Sveučilište u Zagrebu, Tekstilno-tehnološki fakultet, Zagreb, 2000

[20] Travis, H.; Travis J. (2012) *Roman body armour*, Amberley Publishing

[21] Visković, T. *Zaštitna oprema vojnika julijevsko-kladijevske dinastije u Iliriku*. Diplomski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru : Odjel za arherologiju, 2018

URL:

<https://repositorij.unizd.hr/islandora/object/unizd%3A1997/datastream/PDF/view>

Pristupljeno: 17. 3. 2020.

[22] Zanker, P. (1988) *The Power of Images in the Age of Augustus*. Ann Arbor, The University of Michigan Press

POPIS SLIKA

[1] Slika 1. Augustus of Primaporta, 1. stoljeće, mramor, 2.03 m (Vatican Museums)

URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stat_ue-Augustus.jpg

[2] Slika 2. Publius Helvius Pertinax, kao *praeses daciae, in habitu militari*, skulptura *loricata* iz Apuluma (Alba Julia), 2. stoljeće po. Kr., Muzej Alba Julia, (Preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 130)

[3] Slika 3. Ljuskasti oklop s trijumfalnog spomenika iz Domicijana, Rim, Campidoglio (Preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 96)

[4] Slika 4. Kip tribunusa, druga polovica 2. stoljeća po. Kr.; Muzej Alba Julia (Preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 145)

[5] Slika 5. Rekonstrukcija izgubljenih boja nadgrobnog spomenika Caelius, Friderich Hottenroth (Preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 127)

[6] Slika 6. *Miles gregarius* u kožnoj *loricai*, reljef iz Vile Albani, *in situ*, Rim, kasno flavijsko doba (Preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 99)

[7] Slika 7. Centurio XX. Legio Valeria Victrix, sredina prvog stoljeća po. Kr. (43. - 9. po. Kr.); ovo je potpuno nova rekonstrukcija *centurioa* XX. legije s njegovih nadgrobnih spomenika, pronađena u Colchesteru 1868. godine. Na njoj je predstavljen gologlav, ali odjeven u potpunu uniformu *centuriona*, s *vitisom* u desnoj ruci. Centurio Facilli obnovljen je s njegovog nadgrobnog spomenika odjeven u kožni oklop. Kožno tijelo *lorice* polukruto je, ali mekano na ramenima, da bi omogućilo kretanje ruku, i ima vrlo duge i široke *humeraliae*, vjerojatno od kože. Kožni rub ovih dijelova je debeo i nema glatku površinu, ali je blago izbočen kako bi dao više tvari. Oklop je s rubova obložen udvojenom kožom, opremljenom *pterygesima* (Preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 82).

[8] Slika 8. Trofejski reljef iz Garduna, Hrvatska, prvo stoljeće po. Kr. (Arheološki muzej u Splitu). Reljef prikazuje neku vrstu kožnog oklopa sličnog onom *flavonius* Facilisu, kratkih rukava i *humeraliae* (Preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 103)

[9] Slika 9. Ulomci mogućeg kožnog oklopa iz Vindonisse, prve polovice prvog stoljeća po. Kr.; Muzej Vindonissa (Preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 137)

[10] Slika 10. Auxilia u *sagiae* i kožnom oklopu, ojačanom na oblikovanim rubovima, Trajanov stup, scena LI.; Roma, Museo Della Civita Romana (Preuzeto iz Sumner, D'Amato, 2009: 139)

[11] Slika 11. Samnitski brončani oklop od tri diska, 400. - 300. g. pr. Kr. (Preuzeto iz: Travis, 2012: 107.)

[12] Slika 12. Restaurirani brončani muskulaturni oklop grčkog tipa, carsko doba, 1. - 3. st. (Preuzeto iz: D'Amato, 2009: 42)

[13] Slika 13. Arheološki muzej Nafplio: Pogled s prednje strane na mikenski oklop i kacigu od kljove vepra iz komorne grobnice 12 groblja Dendra (kraj 15. stoljeća pr. Kr.)

[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a4/Mycenaean armour from chamber tomb 12 of Dendra 1.JPG](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a4/Mycenaean_armour_from_chamber_tomb_12_of_Dendra_1.JPG)

[14] Slika 14. Lijeva prsna ploča oklopa iz Kaklriesea (Preuzeto iz Bishop, 2006: 98)

[15] Slika 15. *lobate* šarka (Preuzeto iz Bishop, 2002: 34)

[16] Slika 16. Rekonstrukcija Kalkriese tipa *lorice segmentate* prikazuje stražnju (lijevo), bočnu (centar) i prednju (desno) (Preuzeto iz Bishop, 2002: 28)

[17] Slika 17. Detalji fragmenta *lorica squamata*

URL:

[https://en.wikipedia.org/wiki/Lorica_squamata#/media/File:Roman scale armour detail.JPG](https://en.wikipedia.org/wiki/Lorica_squamata#/media/File:Roman_scale_armour_detail.JPG)

[18] Slika 18. Skulptura s prikazom galskog ratnika iz Vacheresa u verižnom oklopu grčkog tipa (Preuzeto iz: Travis, 2012: 69)

[19] Slika 19. : Izložba oklopa Hoplita iz Arheološkog muzeja Krfa

[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/33/Hoplite armour exhibit at the Corfu Museum closeup.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/33/Hoplite_armour_exhibit_at_the_Corfu_Museum_closeup.jpg)

[20] Slika 20. Alexander Mosaic (detalj), House of the Faun, Pompeii oko 100. pr. Kr.

URL:

https://en.wikipedia.org/wiki/Linothorax#/media/File:Alexander_the_Great_mosaic.jpg

[21] Slika 21. Konstruktivna temeljna kroja muške košulje (vlastiti rad)

[22] Slika 22. Modelirani kroj za odjevni predmet *thoracomacus/subarmale* (vlastiti rad)

[23] Slika 23. Gotov kroj za odjevni predmet *thoracomacus/subarmale* (vlastiti rad)

[24] Slika 24. Izmodelirani kroj za odjevni predmet *lorica masculata* (vlastiti rad)

[25] Slika 25. Krojni dio štitnika ili spojnika za ramena duljine 35 cm (vlastiti rad)

[26] Slika 26. Gotov krojni dio za odjevni predmet *lorica masculata* (vlastiti rad)

[27] Slika 27. Gotov odjevni predmet *thoracomacus/subarmale* (vlastiti rad)

[28] Slika 28. Bočni dio gotovog odjevnog predmeta *thoracomacus/subarmale* (vlastiti rad)

[29] Slika 29. Gotov odjevni predmet *lorica masculata* (vlastiti rad)

[30] Slika 30. Gotov odjevni predmet *lorica masculata* (vlastiti rad)